

Оксана Нестерчук

*Антропонімія
торчинських ромів*

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет філології та журналістики
Західнополіський ономастико-діалектологічний центр

Оксана Нестерчук

***АНТРОПОНІМІЯ
ТОРЧИНСЬКИХ РОМІВ***

ВИДАВНИЦТВО
ТЕРЕН
ПОЛІГРАФІЯ

Луцьк – 2020

УДК 811.161.2'373.23(477.82)(=214.58)

Н 56

Рекомендовано вченою радою

*Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол №14 від 26 листопада 2020 року)*

Рецензенти:

Г.Л. Аркушин, доктор філологічних наук, професор (Волинський національний університет імені Лесі Українки)

Н. М. Совтис, доктор філологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет)

І. В. Гороф'янюк, кандидат філологічних наук, доцент (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського)

Н.М. Шульська, кандидат філологічних наук, доцент (Волинський національний університет імені Лесі Українки)

Нестерчук О. Г.

Н 56 Антропонімія торчинських ромів. Луцьк : видавництво «Терен», 2020. 123 с.

ISBN 978-617-7977-06-2

Досліджено прізвища, імена з їхніми варіантами та прізвиська ромів, що проживають у містечку Торчин Волинської області. Установлено, що ромська громада поділена на дві частини: ті, що оселилися ще в 60-ті роки ХХ століття і їхні нащадки, та ті, які нещодавно прибули. Перші майже повністю адаптувалися та інтегрувалися у торчинську громаду – побудували гарні будинки, мають авто, працюють у різних установах, їхні діти добре навчаються в школі і т.д., другі – переїжджають з місця на місце, шукаючи «теплішого» місця, не всі мають постійну приписку, більшість ніде не працює і т.д.

Ромські найменування описані на тлі становлення та розвитку української національної антропонімії. Їхні прізвища нічим не відрізняються від таких же онімів українців, особливості частіше виявлені через власні особові імена, оскільки ромський іменник більш вільний.

Для ономастів, соціологів, етнографів, студентів й аспірантів вишів та всіх, хто цікавиться життям національних меншин. Видання може слугувати навчальним посібником з антропонімії.

ISBN 978-617-7977-06-2

© Нестерчук О. Г., 2020

Зміст

Передмова	8
Вступ.....	12
0.1. <i>Дещо про ромів</i>	13
0.1.1. <i>Історична доля</i>	13
0.1.2. <i>Роми в Україні</i>	14
0.1.3. <i>Віджилі і сучасні стереотипи</i>	16
0.2. <i>Торчин для ромів – місце проживання чи мала батьківщина?</i> .20	
0.2.1. <i>Дещо з історії містечка Торчина</i>	20
0.2.2. <i>Торчинські роми</i>	22
0.2.3. <i>Патріархальний лад ромських сімей</i>	24
0.2.4. <i>Релігія у житті ромів</i>	25
0.2.5. <i>Торчинська говірка</i>	26
0.2.6. <i>Мова ромів</i>	28
0.2.7. <i>Школа</i>	28
Розділ I. Стан дослідження антропонімів українських ромів	31
1.1. <i>Фіксація ромських антропонімів</i>	31
1.2. <i>Фіксації антропонімів у художніх творах українських письменників</i>	32
1.3. <i>Фіксації і дослідження власних особових імен у пошукових системах Інтернету</i>	34
1.4. <i>Вплив національного словотворення на деривати ромських антропонімів</i>	37
Розділ II. Власні особові імена	39
2.1. <i>«Вага» особових імен</i>	39
2.2. <i>Становлення християнського іменника</i>	41
2.3. <i>Вибір імені новонародженим</i>	44
2.4. <i>Чоловічий іменник торчинських ромів, його кількість</i>	47
2.5. <i>Походження чоловічих імен</i>	49
2.6. <i>Причини виникнення варіантів особових імен</i>	56
2.7. <i>Варіанти чоловічих імен ромів</i>	58
2.8. <i>Словотвір чоловічих імен ромів</i>	60
2.9. <i>Жіночий іменник ромів</i>	61
2.10. <i>Походження жіночого іменника ромів</i>	62

2.11. Варіанти жіночих імен	68
2.12. Словотвір варіантів жіночих імен	69
2.13. Імена по батькові.....	70
Розділ III. Прізвища	71
3.1. Становлення прізвищ	71
3.2. Географія сучасних прізвищ ромів	73
3.3. Твірні основи прізвищ	78
3.4. Словотвір прізвищ ромів.....	83
3.5. Лексичне значення прізвищ	88
Розділ IV. Неофіційні найменування осіб	92
4.1. Види неофіційних найменувань осіб.....	92
4.2. Колективні прізвиська ромів	95
4.3. Родові найменування.....	96
4.4. Чоловічі індивідуальні прізвиська.....	96
4.5. Мотиваційні групи неофіційних найменувань.....	98
4.6. Словотвір чоловічих прізвиськ.....	98
4.7. Жіночі прізвиська, їхня мотивація і словотвір.....	99
Висновки	102
Література.....	105
Додатки.....	110
Додаток А. З ромської літератури.....	110
Додаток Б. З розповідей торчинських ромів	116

*Народ не вибирають.
І сам ти – тільки брунька у нього на гіллі.*

(Л. Костенко, «Циганська муза»)

*Наша щира подяка за бесідування
Юзепчукам – Раджеві Сергійовичу
та Іванні Степанівні*

Передмова

З романами, тобто з циганами, як у нас їх здавна іменують, зустрічаємося щодня, особливо в містах: то на базарі, то біля автостанції, то коло літніх кафе, тобто в найлюдніших місцях – ходять, випрошують гроші, пропонують погадати, а скажуть всю правду тільки тоді, як позолотиш їм ручку...

Вони так і крутяться перед очима, підтверджуючи здавна усталені народні стереотипи. Однак ми бачимо лише верх айсберга, і то переважно представниць слабкої статі та їхніх дітей, якими заступлено тих,

хто у цей час на роботі чи навчанні.

Через це мало хто знає, що ось такі особистості світового рівня походять із ромів:

• Блаженна мати Тереза –

католицька черниця, засновниця добродійних місій, лауреат Нобелівської премії миру за 1979 рік;

упродовж життя допомагала

зліденним, хворим і сиротам;

• Чарлі Чаплін –

легендарний англійський та американський кіноактор і кінорежисер, визнаний одним із найкращих коміків в історії світового кіно,

тричі нагороджений премією «Оскар»;

• **Елвіс Аарон Преслі** –

славнозвісний американський співак і актор, один із найуспішніших музикантів ХХ століття;

• **Іон Войку** –

знаменитий румунський скрипаль-віртуоз і диригент,

засновник Міжнародного Фонду Іона Войку, що допомагає

музично обдарованим дітям;

• **Маришка Вереш** –

нідерландська співачка, солістка групи «Shocking Blue»;

її батько, Лайош Вереш, угорський циган;

• **Янош Біхарі** –

класичний угорський скрипаль і композитор, один із засновників академічної циганської музики;

• **Джанго Рейнхардт** –

джазмен-гітарист, один із засновників унікального стилю

в гітарному джазі під назвою «джаз-ануш», або «циганський джаз»;

• **Матео Максимов** –

один з найпопулярніших ромських письменників, а також пастор-євангелик; першим переклав

Біблію циганською мовою;

• **ромська поетеса Наталія Варакута,**

попри національне вбрання, – цілком сучасна жінка, яка руйнує усталені уявлення про циган: вона і поет, і перекладач, і громадський діяч

(див.: [<http://dobrda.gov.ua/novyny/romi-odna-z-natsionalnostej-ukrajini>]).

Роми й українці живуть поруч або відусоблено, або спілкуючись одні з одними, часто навіть родичаючись.

Нагадаймо, що вплив циганських мотивів виявляємо

і в українській музиці та літературі, пор.: пісні – «Ой на горі цигани стояли...», «Я сой циган», «Заграй ми, цигане старий», «Ой чорна я си чорна, чорнявая циганка» та ін.;

художні твори –

поема Т. Шевченка «Відьма», оповідка

Пантелеймона Куліша «Циган», повісті

О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала...» та «Земля»,

оповідання Івана Франка «Цигани», оповідання

Олеся Гончара «Магда», поема Ліни Костенко

«Циганська муза»,

що повідає про трагічну долю ромської поетеси

Папуші

(Броніслави Вайс)...

У широко знаному творі Михайла Старицького

«Циганка Аза»

описана приречена любов, яка не може

звільнитися від давніх традицій

(до речі, «мало хто знає, що цей образ — не вигаданий, а вихоплений із реального життя; що Азині спадкоємці-родичі мешкали на рівненському Поліссі у

селі Городець Володимирецького району Рівненщини»

[<http://www.golos.com.ua/article/279888>].

*Цей перелік художніх творів доповнюють ще
співомовки*

Степана Руданського...

*Наше скромне видання не так про ромів, як про
їхню антропонімію –*

про імена, прізвища, прізвиська,

*однак усі ці оніми неможливо відірвати від їхніх
носіїв,*

*насамперед від звичаїв та обрядів, від усього
їхнього життя.*

Отож, про ромів...

Вступ

В Україні здавна проживають різні народи: євреї, росіяни, поляки, болгари, румуни, угорці та ін. Особливою самобутністю відзначаються роми, які досить швидко засвоюють мову корінного народу, забуваючи свою рідну, але при цьому не втрачаючи давні звичаї і традиції та маючи характерний зовнішній вигляд – невисокий ріст, смуглявість та чорноокість, яскравий та різнобарвний одяг, жінки в довгих спідницях.

0.1. Дещо про ромів

0.1.1. Історична доля

За даними Вікіпедії, *цига́ни* (тепер частіше вживана як синонімічна самоназва *роми*) – це група народів індійського походження, що проживає майже на всіх континентах, їхня кількість, за різними оцінками, від 5 до 12 мільйонів. Час виходу циган з Індії одні дослідники датують 5–7 століттями, інші – 10–12, у Європі розселилися дещо пізніше – у 13–18 ст. *«В Індії ще й зараз є підкаста предків циганів – джати. Вони – селяни-землероби і жебрацтвом та ворожінням не займаються. Шанують бога Раму. Звідси й походить циганська самоназва – роми, або „люди бога Рами”»* [Гуртовий 2014, 318]. Інша версія: *«Самоназва «ромá» походить від грец. ρωμαίοι, «ромеі» — «ромеї», ‘піддані Римської (Візантійської) імперії’. Саме біженцями з Візантії, землі якої в цей час захоплювали турки, були (і представлялися) перші цигани, що з’явилися у Західній Європі у XV сторіччі»* [<https://uk.wikipedia.org/wiki/Цигани>]. А по світах вони отримали найрізноманітніші наймення: *«В Україні, в Росії на нас казали «цигани», у Середній Азії казали «люлі», у Індії казали «доми», в Англії — «джіпсі». І от у кожній країні називали по-разному»* [<https://ukrainer.net/romy-zolotonoshi/>].

Слово *циган*, імовірно, запозичене з грецької мови, *«етимологія якого не зовсім ясна»* [ЕСУМ VI, 244] – ніби означає ‘недоторканий’ [Ославська 2018]. Є й інше припущення: це слово від турецького чи румунського *сінгани* [Гуртовий 2014, 318].

Циганська мова належить до індійської групи індоєвропейських мов, *«це романі, привезене з Північної Індії,*

але також і дравідійська мова таміл, якою говорять у Південній Індії і на острові Цейлон» [Огієнко IV, 469] і має зараз декілька діалектів у залежності від географічного розселення носіїв. У цій мові збереглося 280 індійських слів, тому і нині вони можуть спілкуватися з жителями Індії. Крім цього, дослідники зазначають і таке: «Загальновідоме слово бідон – чисто циганське слово. Група бідоні займалась виготовленням посуду зі сталі загальнозвичної для нас форми» [<https://uzhinform.com/suspistv/uzhorodci-diznalis-bagato-faktiv-pro-zhittya-romiv-v-svojemu-misti-foto.html>].

1926 року було створено абетку, щоб за її допомогою записувати ромське мовлення, 1927 виходить друком перший у світі журнал “Романі зоря”, 1930 журнал “Нево дром” – “Новий шлях”. 1928 року був виданий перший підручник мовою ромів – буквар для дорослих.

8–12 квітня 1971 року у Лондоні на великому конгресі ромської народності (International Rom Committee, IRC) представники з різних країн світу затвердили самоназву народу як *рома*. Тоді ж був затверджений національний прапор з двох кольорів: верхня частина — синя (символізує небо), нижня — зелена (символізує траву), посередині — червона чакра (колесо) як символ вічної дороги (див. зображення на палітурці), що свідчить про індоарійське походження народу (аналогічна чакра на прапорі Індії). Та й самі роми жартують, що Бог, коли роздавав землі народам, їхню частку поділив на дороги. На 38-ій сесії Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО 2015 року 5 листопада оголошено Днем ромської мови.

Гімн ромів написаний на основі народної пісні «Джелем, джелем» (див. у додатках).

0.1.2. Роми в Україні

Перша письмова згадка про циган в Україні — 1501 рік (в охоронній грамоті, виданій великим литовським князем Олександром циганському ватажкові Василю). З цих пір кількість ромів неухильно збільшується, виняток становлять роки другої світової війни, коли гітлерівці розстрілювали їх цілими таборами. За переписом 1926 р., в УСРР жили 13 000 ромів (у тому числі 2 500 у містах); 1959 р. — 28 000, а за переписом 1970 р. — 30 100, 2001 року — 47 600, тобто ця національна меншина щодо кількості тринадцята в Україні. Вони розселені по всіх областях України, але найбільше їх на Закарпатті, у Криму і Південній Бессарабії (з енциклопедичних довідників, у яких дані часто різняться між собою).

Вікіпедія називає такі циганські субетноси в Україні: *серви* (*сервуря*), або лівобережні цигани (найчисельніша група), та *влахи* (*влахуря*), мова яких належить до української діалектної групи; *кримські цигани*, або *киримітіка рома*, *татарітіка рома* (*аюджі*, *гурбети* та інші), мова яких зазнала великого лінгвістичного та етнографічного впливу з боку місцевого тюркомовного населення; *власька* — велика мовна група, до якої належать молдовські цигани; до цієї групи належать *келдерари* та *ловари*, які мешкають маленькими групами скрізь на території України; четверта мовна група — карпатська, до якої належать словацькі (*сервіка рома*) та угорські (*унгріко рома*) цигани, що мешкають у Закарпатській області. У романі «Блакитна сарна» письменник М. Нестерчук подає ще такі розрізнявальні найменування: «Якось у селі з'явилися цигани. Не плащові, що напускають людям туману й видурюють гроші, а шатрові — ковалі й музики» [Нестерчук 2019, 8].

Роми-кочівники давно вже відійшли в минуле (у Радянському Союзі кочівництво було заборонене 1956 року), усі осілі, тому приписані до певного населеного пункту, мають свої будівлі, деякі навіть господарство, і як громадяни України, рівні перед законом, але дорога продовжує їх кликати – збираються в гурти і переїжджають з місця на місце або на літній період «потаборують» у великі міста на «промисел».

0.1.3. Віджилі і сучасні стереотипи

Як свідчать дослідники, серед українців і надалі зберігаються стійкі стереотипи щодо ромів (тепер уже майже без жодного підтвердження): *цигани – кочовий народ; вони викрадають дітей; серед них обов'язковість існування “циганського барона”; усі ромки вміють ворожити і розкладати на картах або прочитати по руці долю людини; усі вони ледь не з народження вміють грати на гітарі; усі роми у світі однакові* [Карташева]. Але при більш докладному аналізі виявиться, що ці стереотипи давно вже відійшли в минуле, однак ще залишилися два: *не люблять працювати, тому їхнє головне заняття – «вициганювання», насамперед грошей, та часте перебування в дорозі. А для дороги потрібна тяглова сила, тому в кочових циган була ще одна незборима любов до коней, яка і збереглася донині. Ось як це передано в народному анекдоті. Спіймали цигана під час незначної крадіжки, суддя визначив покарання, з яким циган не згідний: За курку і стільки літ! Суддя виправдується: Так в законі. Циган: А-а-а, коли ще за коні...*

Дослідниця фразеології З. Мацюк зафіксувала багато стійких висловів як характеристику ромів (тут і далі використовуємо записи лише з Волинської області):

- схильність до обману: *хитрий як циган; крутити як циган сонцем;*
- шахрайство: *цигани ніч украли;*
- випрохування («попрошайничество»): *дай мені й моєму циганятові;*
- любов до коней: *гендлювати як циган кіньми; міняти як циган коні; міняти дівчат як циган кобилу;*
- крутійство: *перебирати як циган кіньми; перебирати як циган сонцем; перебирати як циган горшками; перебирати як циганка картами;*
- бідність: *грошей як вош у циган; як циган до сала; як циган за драбиною;*
- зовнішній вигляд: *гріти як цигана борода; як циган ‘неголений’; брови як в цигана; нераха як циган; розпустити губу як циган халяву; але поруч і таке: гарна як циганка [Мацюк, 489–490].*

Порівняйте ще такі вислови: *багати як циган на блохі ‘бідний’; крутити як циган носом ‘бути непослідовним, перебірливим’; схавався як циган за бараноя ‘хто добре помітний’; цигани поїхали ‘щось пригоріло на плиті’ [Аркушин 2003, 130–131]; циган за плут валит, а своє хвалит ‘навіть той непотріб, що викидає за тин, вихвалює’; циган думкою багатіє.*

На Західному Поліссі зафіксовані два прізвища – *Циган* і *Циганюк* та ще *Цеганський*, які, очевидно, вказують на національність першоновітків чи їхню подібність до ромів [СП, 424].

Зауважимо, що досить часто волиняни надають прізвиська своїм односельцям за такі риси, що, на їхню думку, найбільше характеризують ромів, пор.:

- прізвисько *Циган*: бо має чорне волосся; має темний колір шкіри; смуглявий чоловік; має гарну бороду; забагато говорить; постійно усім говорить неправду; гарно співає циганські пісні; постійно їздить на конях; має кобилу з кличкою *Циганка*; любить грабувати; бо прізвище *Циганчук*;

- родове прізвисько *Цигани*: з циганського роду; схожі на циган; багаточленна родина; живуть бідно, як цигани; постійно переїжджають з одного місця на інше;

- прізвисько *Циганиха*: від чоловікового прізвища *Циган*;

- прізвисько *Циганка*: з циганського роду; батько був циган; бабуся була циганкою; зовні схожа на циганку; з темним волоссям і смуглою шкірою; смуглява і чорноволоса; дуже хитра; колись була бідною; уміла гадати на картах; зустрічалася з циганом; вийшла заміж за цигана; від чоловікового прізвиська *Циган*; ходить селом і все щось випрохує; обкрадала людей;

- прізвисько *Циганко*: чорне волосся і очі;

- прізвисько *Циганок*: з циганського роду; з темною шкірою; смуглявий; постійно що-небудь крав в інших;

- прізвисько *Циганочка*: смуглява жіночка; схожа на циганку;

- прізвисько *Циганські деруни*: колективне прізвисько кількох хлопців с. Озеро Ківерцівського району;

- прізвисько *Циганчук*: із циганською зовнішністю; з чорним волоссям [СП-1 III, 232–235]. На безперечний зв'язок з циганами іноді указують ще власні неофіційні найменування *Аза* (у семи н.пп. [СП-1 I, 35]) і *Будулай* (у п'ятдесяти дев'яти н.пп. (!) [СП-1 I, 149–150]) з різною мотивацією.

Зауважимо, що й серед кличок тварин не рідкісні такі утворення, пор. зоонім *Циган* з такими мотиваціями:

- кінонім (кличка собаки): *чорної масті; чорної окраси; кучерява шерсть; уміє танцювати на задніх лапках; завжди десь блукає; бо краде курей;*

- феліонім (кличка kota чи кішки): *чорної масті; коли їсть, то нікого до себе не підпускає;*

- гіпонім (кличка коня): *шерсть чорної масті; темної окраси; куплений у цигана; народжений від кобили з кличкою Циганка; (чорне забарвлення шерсті першопричина кличок бика, кабана, кролика);*

зоонім *Циганка*:

- гіпонім: *бо чорна масть;*

- ваконім (кличка корови): *шерсть чорного забарвлення;*

- ваконім *Циганочка*: *чорної масті з хитрими очима [СЗ, 265–267].*

Навіть серед мікротопонімів виявлені похідні від твірної основи *циган*:

- острів *Циган* (с. Красне Млинівського району Рівненської області);

- кутки села: *Цигани* (сім'ї мають багато дітей), *Циганиха, Циганці* (тут жили цигани);

- вулиця: *Циганська* (де живуть цигани; де жила стара циганка; сюдою цигани їздили в ліс; де багатодітні родини українців);

- урочища: *Циганівка, Циганка, Циганки, Циганицина* (колись тут був табір циган); *Циганове* (болото належить циганові; сінокіс цигана); *Циганське* (де колись жили цигани; тут був знайдений убитий циган).

Крім цього, ще зафіксовані такі мікрооб'єкти: *Циганська Гора, Циганська Долина, Циганська Колонія, Циганська Лінія, Циганська Соснина, Циганська Хата, Циганська Яма,*

Циганське Озеро, Циганське Поле, Циганський Випас, Циганський Квартал, Циганський Лісок, Циганський Луг, Циганський Острівок, Циганський Садок, Циганський Ставок, Циганські Гори та ін. (див. [СМ II, 463–465]).

Уживання лексем у переносному значенні теж свідчить про певні стереотипи поліщуків і волинян, пор.: *цигáни* ‘1. ті, хто постійно щось випрошують або позичають у сусідів’, ‘2. підгорілі коржі’, *цигáнка* ‘1. прохальниця’, ‘2. сорт картоплі з темно-синьою, аж чорною шкіркою’; однак похвальну ковальську майстерність ромів засвідчують лексеми: *циганóк* ‘невеликий складаний ніж’, *циганчúк* ‘т.с.’ [Аркушин 2016, 594–595], *цигáнка* ‘велика голка’.

Отже, усе це вказує на давнє співжиття українців, зокрема поліщуків та волинян, із ромами і навіть на їхні родинні зв’язки.

У наш час відбувається становлення *ромології* – всебічного дослідження життя ромів, див. зокрема збірник наукових статей «Ромологія: історія та сучасність» (Ромологія, 2013) [<https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/2812>].

0.2. Торчин для ромів – лише місце проживання чи мала батьківщина?

0.2.1. Дещо з історії містечка Торчина

Перша згадка про Торчин виявлена в Іпатіївському літописі під 1230 роком [Цинкаловський II, 456; ІМСУ, 430]. Трапляється й інше датування – 1190 рік, але джерело не названо [ІМСУ, 430]. А на в’їзді у містечко під написом *Торчин* подана дата 1093 рік. Зрозуміло, що це не дата заснування поселення, бо ще з доби міді (III тисячоліття до н.е.) на цій

території виявлено залишки землянок та численні знаряддя праці [ІМСУ, 429].

Та й сама назва *Торчин* «свідчить про значно раніші історичні події, зв'язані з 12 ст., коли частина турків, які покинули степи під натиском половців, були поселені на Волині» [Цинкаловський П, 456]. Хоч є й інші твердження: «Походження назви селища пов'язують з іменем першого поселенця *Торчака* – «старшого конюшні» луцького князя» [ІМСУ, 430]. Засновником містечка легенда «називає воїна-красеня великої мужності з болгарського племені *торків*», якого звали *Торчин*, «тобто з племені *торків*» (докладніше див.: [Гуртовий 2014, 19]). Дослідник назв поселень Волині В. Шульгач наголошує, що ойконім *Торчин* «формально – похідне з присвійним суфіксом *-ин* від антропоніма **Торка / *Торча*» [Шульгач, 137].

1540 року король польський і великий князь литовський Сигізмунд Перший дозволив село *Торчин* надалі іменувати містом, обдарувавши його Магдебурзьким правом і встановивши щотижневі торги і три ярмарки [Гуртовий 2014, 32].

0.2.2. Торчинські роми

1960 року у *Торчині* оселилася перша велика родина Юзепчуків [Гуртовий 2014, 316]. З розповіді Р. Юзепчука: «Улян Юзепчук – це мій дід. Як він помер, мені було шість років. Я знаю, що він приїхав з своїми дітьми, тобто шість синовей і три дочки. Як він сюди приїхав, то в самому *Торчині* місцевих як би жителів не було, в *Торчин* заселялися люди різних культур, і стали будувати цей *Торчин*. То дід мій так само будували цей *Торчин*».

За шість десятиліть їхня кількість неухильно зростала, пор.: *«В общині ромів селища Торчин на 2012 рік було більше 300 приписаних ромів різного віку і більше 100 – тимчасово проживаючих»* [Гуртовий 2014, 319]. Зараз їхня кількість до півтисячі і постійно змінюється: одні приїжджають, трішки поживуть, і їх знову покликала дорога; інші, хоч і постійно живуть, але так і не мають постійної приписки у селищі; ядро складають родини з такими прізвищами: *Юзепчук / Юзипчук* (78 повнолітніх представників), *Стоянович* (27), *Гученко* (11), *Марцинкевич / Марценкевич* (10), *Покальчук* і *Чужук* (по 5), *Нагаловський, Ковальчук* і *Головацький* (по 3) (дані селищної ради). Вважається, що торчинська община ромів одна з найбільших у Волинській області.

Оскільки роми походять з Індії, то розшарування на різні соціальні рівні дуже велике. Ось який поділ засвідчений в Ужгороді: 1) елітні роми (музиканти та люди творчих професій), 2) ремісники, 3) ті, яких самі роми не поважають, називаючи їх *здохляками* [<https://uzhinform.com/suspilstv/uzhgorodci-diznalis-bagato-faktiv-pro-zhittya-romiv-v-svoyemu-misti-foto.html>].

Подібно і в Торчині: *«У нас, в ромів, діляться на різні там групки, як там їхні батьки, який спосіб життя, це починаючи від тих таборів, як їхні батьки жили, який в них статус був. От в такому плані. Буліга – це в нас як би по батьковій лінії, ідуть там монголи, серви, от такі розподіл касту, діляться на касту. Ну переважно касту там по батьковій лінії»* (Р. Юзепчук).

Тепер у Торчині барона немає, за розповіддю Івана Уляновича Юзепчука, цю роль «виконував» його батько Улян Андрійович, який серед ромів мав великий авторитет, тому за

порадою щодо вирішення різних конфліктів чи сварок зверталися до нього (пор.: «Говорили люди, що він [себто У. Юзепчук. – О.Н.] – *барон громади*» [Гуртовий 2014, 316]). Родини, що поселилися в Торчині ще у минулому столітті, вважають себе корінними: вони побудували гарні будинки, трудяться, охайно господарюють, більшість мають авто чи «бусика», дорожать думкою торчинців, а деякі навіть породичалися з ними. Як підкреслював І. Юзепчук, він усе життя працював, був учителем співів і художнім керівником різних ансамблів, має домашнє господарство з різною живністю, обробляє город. Інші теж знаходять заняття: закупають волоські горіхи, лущать їх і здають в приймальні пункти, збирають металобрухт та ін. А недавно приїжджих, які не влилися у громаду торчинців, прозивають *макарáми* чи *бідними цигáнами*. Вони, як підкреслюють торчинці, *попрошайнічають*, але тільки не в Торчині – у сусідніх селах, у Луцьку, десь ще далі...

Різноманітна і географія недавно приїжджих: це переселенці з поблиьких населених пунктів Волинської області – Луцьк, Ковель, Ківерці, Володимир-Волинський, Турійськ, Забороль, Затурці, Сенкевичівка, Любитів, Воля-Любитівська, Бодячів, Овадне, Прилуцьк; інші з Рівненщини – Рівне, Дубенський, Костопільський і Корецький райони; є переселенці з Харкова; з Білорусі – Брестської (Мокрани, Ставки) та Гомельської областей (Замоще); з Казахстану – Акмолинська область; з РФ – Білгородська область та ін.

19 грудня 2003 року було зареєстровано громадську організацію «Терне́ ромá» (реєстраційний номер 389595) з осідком у Луцьку, що опікується і торчинськими ромами. Керівництво: Логвінюк Тетяна Михайлівна (голова),

Григориченко Сергій Миколайович (член), на жаль, покійний, Логвінюк Лариса Іванівна (член) [<https://clarity-project.info/edr/26414897>].

У виданні «Торчин – передзвін віків» Г. Гуртовий подав невеликий підрозділ «Община ромів», де стисло схарактеризував їхнє життя і побут [Гуртовий 2014, 316–319].

Від Раджа Юзепчука записали таке признання: *«Торчин взагалі як мистечко мені дуже подобається. Я тут виріс, знаю, мо^ж на сказати, всі сте^ашки. Мені вже на сьоднішній день сорок один рік, для мене Торчин наскільки рідній. Дружина в мене українка, вже скільки діток у мене – четверо діток. От прожито...»*.

0.2.3. Патріархальний лад ромських сімей

Корінні жителі Торчина підкреслюють, що сім'ї ромів зберегли патріархальний устрій (від грец. πατήρ, ἀρχή 'влада батька', тобто домінування чоловіка в сім'ї та суспільстві), чим і відрізняються від українців. Остаточне рішення приймає голова сім'ї, він і найбільше трудиться, а домашні справи на плечах дружини. Як уже згадувалося вище, для ромських родин характерне уникання, пор.: *«Там було так, якщо гості, то жінка за стіл не сідає – тільки вже там по запрошенню або ш коли вже там гості пішли, то як близька родина залишилася. То звичай такий, не, нима, шо жинка за столом сидить»*.

Та й взагалі, в усьому укладі їхнього життя домінують чоловіки, ось спостереження торчинця: *«Їх ні с кім не спутаєш, традиції в них є, ще зберігаються. В них взаємовиручка є. От як в одного когось, от біда якась, то купа родичів приїхалася, там спілкувалися, потім скідалися грошима і допомагали. Це в них того не забереши. Все-таки дуже дружні. Або, не дай Боже,*

десь якась бійка, вони можуть один між одним щось там... Є там дуже багато крику, гамилу, али крові там не побачите – кричати будуть, пхатися, жінки одна одну можуть за коси совати, але на тому практично все – чоловіки між собою не, практично я такого не наблидавав. Як гамін, крик, то вже жінки. А як десь цигани з нашими, українцями, б'ються, то всі біжать, так шо, хай Бог милує! З-за того вони молодці – досить дружні».

0.2.4. Релігія у житті ромів

Роми святкують здебільшого християнські свята, зокрема Різдво (*Кючуну*), Пасху (*Патраді*), Трійцю (*Русаля*). Торчинські роми вважають себе насамперед християнами, переважно православними, хоч здебільшого відвідують церкву лише на рокові свята. Більшість із них віряни Православної Церкви України, однак, за розповідями, був час (5–7 років тому), коли переважали прихожани УПЦ Московського патріархату. Дві особи відвідує Молитовний дім протестантів-п'ятдесятників. На святах дотримуються традиційних звичаїв — чоловіки сідають окремо від жінок.

Порівняйте відповіді Р. Юзепчука на деякі запитання: [Чи всі роми хрестять своїх дітей?] *«В церкві всі, так. То вже залежить, в яку вони церкву ходять»*. [Чи вінчаються роми в церкві?] *«Всі-всі, так заведено. Само більш таке основне – це благословіння батьків. Вінчаються, це вже коли там свадьба якась, а так само головне – це благословіння батьків, це само важливіше. Не сама роспісь – благословіння батьків, і вінчання»*.

0.2.5. Торчинська говірка

Оскільки селище знаходиться на полісько-волинській межі (умовна лінія Устилуг – Володимир-Волинський – Луцьк), то неможливо визначити, які саме риси переважають у говірці – західнополіські чи волинські, тим паче, що це колишній районний центр, куди з'їжджалося «районове» начальство зі своїми родичами, куди з поближніх і подальших сіл переселялися, бо тут можна було знайти вигіднішу роботу, та й доїзд звідси кращий до обласного центру чи інших міст. Так із мішанини мовлення приїжджих і корінних жителів утворилася своєрідна говірка, у якій переважають літературні форми.

Зауважимо, що відомий волинський діалектолог Володимир Покальчук опублікував два дослідження: «Надсарнський говір на Волині та його фонетичні особливості» [Покальчук 1956] та «Спостереження над суфіксальним творенням іменників у надсарнських говірках на Волині» [Покальчук 1969], де схарактеризовані говірки населених пунктів понад річечкою Сарна (теперішня назва Серна), що протікає і на окраїні Торчина. Ці говірки він визначив «західнополіськими в своїй основі» [Покальчук 1969, 52]. До речі, наведемо тут примітку про його сина, відомого письменника Юрія Покальчука: «*Мабуть, саме циганське коріння відомого українського письменника Юрія Покальчука спонукало його до написання повісті „Циганські мелодії“*» [<https://sites.google.com/site/golbib/bibliotecnij-hronograf/цікаве-про-циган>]. І ще одне: серед торчинських ромів проживають і нині носії прізвища *Покальчук*.

У науковій літературі знаходимо ще такі свідчення про одну особливість давнього торчинського мовлення – уникання у вимові звука [г]. У посібнику для студентів «Західнополіська діалектологія» Г. Аркушин зазначає, що серед корінних

торчинців та ще мешканців сусіднього Смолигова давніше були вживані форми *ліна* ‘глина’, *рибі́* ‘гриби’, *ро́ш’і* ‘гроші’, *ре́чка* ‘гречка’ і т.д. [Аркушин 2012, 76–77]. Мовознавець Г. Шило вважав, що така вимова виникла під впливом єврейської говірки містечка Торчина, однак не пояснив, чому саме звук [г] виявився тут «зайвим», – це швидше могло б стосуватися звука [р]. З таким твердженням Г. Шила не погодився і волинський діалектолог В. Покальчук. На думку Г. Аркушина, таке уникання звука [г] виявилось своєрідною реакцією на широке вживання цього протетичного, напр., у словах з початковим голосним: *гу́хо*, *го́ко*, *гокно́*, *го́зиро*, *говес* і т.д., тобто ці гіперпоправні форми – *олова́*, *о́лка*, *ро́ш’і* – ніби «поправляли» мовлення діалектоносіїв. Про такі форми ще пам’ятають у сусідньому Смолигові, але вже не вживають. Сліди цього гіперизму, напевно, виявлені у прізвищі *Ученко* (у такій формі подав його Г. Гуртовий [Гуртовий 2014, 318], хоч в сучасних офіційних документах Торчинської селищної ради цей антропонім записаний як *Гученко*).

Цікаво зауважити, що такий гіперизм, тобто перебільшена правильність, ще досить сильно виражений у говірках, перехідних від західно- до середньополіських (Владимирецький та Дубровицький райони Рівненщини), пор. зафіксовані там форми: *олова́*, *о́лка*, *оро́х*, *ноа́* ‘нога’, *рум* ‘грім’, *уба* ‘губа’, *уса́к* ‘гусак’, *плу* ‘плуг’, *пору́ї* ‘поріг’ та ін. [Аркушин 2012, 77].

0.2.6. Мова ромів

Добрих знавців циганської мови серед торчинських ромів майже немає – от лише окремі широкоживані слова.

Г. Гуртовий у своєму історико-краєзнавчому нарисі подав декілька прикладів: *дадос* ‘батько’, *дая* ‘мати’, *цяй* ‘дочка’, *букуня* ‘хата’, *грамі* ‘кінь’, *мандра* ‘хліб’, *тонь* ‘сіль’, *гаджі* ‘християни-українці’, *цюрухани* ‘зłodії’ [Гуртовий 2014, 316–318].

Деяку частину побутової лексики подає буквар «Годьваро дроморо – Стежиною мудрості» [Григориченко, Логвінюк, 2009].

У розповіді по-ромськи Р. Юзепчука про свою працю наявна деяка кількість українських слів і росізмів, без яких не обходиться мовлення і самих торчинців (див. текст у додатках).

На жаль, у нас ще не знайшлося таких активістів, які б зафіксували ромські слова у вигляді лексикографічної праці, як це зробив, наприклад, О. Данілкин [Данілкин 2017] (ужита частка *ще* обнадіює!).

0.2.7. Школа

У Торчинській школі-гімназії впродовж 2019/2020 навчального року нараховувалося 698 учнів, серед яких було 66 школярів з родин ромів – понад 9% (32 хлопці і 34 дівчини). Звичайно, більш відповідальне ставлення до навчання у дітей «корінних» ромів. Ось один приклад: Іванна Ванічек (у дівочтві Юзепчук) закінчила школу із золотою медаллю, успішно навчалася на філологічному факультеті Східноєвропейського (Волинського) національного університету імені Лесі Українки, педагог.

Діти недавно приїжджих школу відвідують неохоче, часто пропускають уроки, але батьки їх заставляють, бо інакше не змогли б отримувати «дитячі» гроші – основне джерело

фінансування цих сімей. Дівчата після закінчення 9 класу, як правило, виходять заміж.

У Торчинській школі серед ромів не виявляли тих, хто бажав би хоч факультативно вивчати свою мову. Таку спробу було зроблено у Луцьку – у школі №8 був набраний клас з дітей ромів, для яких був і створений буквар «Годьваро дроморо – Стежиною мудрості» [Григориченко, Логвінюк, 2009], автори якого – нинішні керівники громадської організації «Герне рома».

В анотації до цієї абетки сказано: *«Відтепер у волинських ромів є свій буквар. У ньому, крім традиційної абетки, подаються назви пір року, днів тижня, кольорів, предметів побуту, явищ природи, частин тіла людини, а також початкові відомості з морфології, вірші, легенди, казки. Яскраво проілюстроване видання допоможе не лише вивчити мову цього народу, а й познайомитися з його культурою і традиціями»*.

Як зазначає співавтор видання Т. Логвінюк, ромський буквар містить три розділи. Перший – тематичний, у якому розповідається про пори року, людські органи, обчислювання. Другий розділ – власне абетка, а також загальновоживані та забуті слова. У третій частині вміщені казки, вірші та балади, одна з казок – християнського характеру і називається «Як циган врятував життя Ісуса Христа» (у додатках подаємо цю казку з букваря і її варіант) [https://www.volynnews.com/news/archive/u_lutsku_prezentuvaly_pershyu_u_ievropi_romskyy_bukvar].

Автори використали український алфавіт, пристосувавши до особливостей мовлення волинських ромів, напр., тут є такі букви, яким присвячені окремі сторінки: *г* (*трай* ‘кінь’, *гудля* ‘цукерка’, *годи* ‘мозок’), *і* (*ів* ‘сніг’, *івент* ‘зима’, *ірі* ‘сім’я’), *я*

(як 'око', ягвін 'мед', ясва́ 'сльози'), є (єк 'один', єло 'серце'), у прикладах один раз трапилася буква і (джиі́не́ 'життя'). Для передачі специфічних ромських звуків та звукосполучень використано поєднання букв: дж (джукéл 'собака', джал 'іде'), кх (кхам 'сонце', дикхел 'дивитися'), пх (пхаба́ 'яблука', пхен 'сестра'), тх (тхуд 'молоко', тхавá 'нитки'), чх (чхон 'місяць', чхай 'дівчинка'). Буквар написаний двома мовами – ромською і українською.

«Видрукуваний у Луцьку букварик унікальний ще й тим, що написаний діалектом, який розуміють щонайменше в п'яти країнах. А сам Сергій Григориченко, співавтор букваря, знав шістнадцять діалектів рідної мови!»
[<http://www.golos.com.ua/article/177871>].

Зауважимо, що на Закарпатті роми використовують абетку на основі латинки [Кондур 2017], а в «луцькому» букварі – кирилиця, що, на нашу думку, сприяло б першокласникам кращому засвоєнню початкової освіти в українських школах.

Розділ I

Стан дослідження антропонімів українських ромів

1.1. Фіксація ромських антропонімів

Всяке дослідження онімів має ґрунтуватися на великій і достовірній джерельній базі. Такими джерелами досліджень можуть бути:

- результати авторських опитувань респондентів;
- спеціальні фіксації у словниках;
- історичні матеріали;
- публікації у ЗМІ;
- художні твори та ін.

Щодо першого найголовнішого джерела – опитування респондентів – то варто підкреслити, що у випадку торчинських ромів це було найважче завдання, оскільки роми здебільшого уникали будь-яких контактів. Досить сказати, що навіть луцьке керівництво громадської організації «Герне рома» на словах ніби не відмовлялося від зустрічі з авторкою і редактором цього видання, але її так і не відбулося.

Усі інші перераховані джерела враховані, але вони, на жаль, не стосувалися торчинців, крім історико-краєзнавчого нарису «Торчин – передзвін віків» [Гуртовий 2014]. Отже, проведене опитування ромів, через небажання спілкуватися, не можна вважати повним і вичерпним, особливо щодо *макарів*. Одним із найголовніших джерел стали дані Торчинської селищної ради, за що ми щиро вдячні секретарю цієї організації.

1.2. Найбільш поширені та знані серед українців – це *фіксації ромських антропонімів у художніх творах українських письменників*.

Нагадаємо, що життям і побутом цього народу здавна цікавилися представники різних національностей, серед яких ті проживали. Досить згадати такі всесвітньовідомі твори: «Собор Паризької Богоматері» В. Гюго, «Кармен» П. Меріме, «Хата за селом» Ю. Крашевського, «Табір, який іде в небо» Д. Томова, «Цигани» О. Пушкіна, «Олеся» О. Купріна, «Макар Чудра» М. Горького та ін. Однак ці твори, крім «Олесі», «далекі» від українсько-ромського світу.

Незважаючи на те, що роми, особливо кочові, вели відособлене життя, однак так чи так вони все-таки контактували з українцями, що і було відбито в художніх

творах. Зрозуміло, що, описуючи життя ромів, письменники не могли обійтися без використання їхніх антропонімів. Подамо лише деякі приклади з української художньої літератури.

Імена ромів у таких творах:

Маріула (Т. Шевченко, «Відьма»)

Пайкуш (І. Франко, «Циган»)

Апраш, Василь, Діго, Янко, Аза, Гордиля, Груня, Стася, Феся (М. Старицький, «Циганка Аза»)

Роман (С. Руданський, «Місяць», «Циганська дудка»)

Мавра, Раду, Андронеті (О. Кобилянська, «В неділю рано зілля копала»)

Земфіра, Маріула, Суламита (Л. Костенко, «Циганська муза»)

Магда (О. Гончар, «Магда»)

Борис, Валентин, Василько, Генка, Дойна, Коля, Лорка, Пічура (чи ім'я?), *Марія, Настя, Тамара* (Ю. Покальчук, «Циганські мелодії») (ще раз повторимо: «*Мабуть, саме циганське коріння відомого українського письменника Юрія Покальчука спонукало його до написання повісті „Циганські мелодії“*» [https://sites.google.com/site/golbib/bibliotecnij-hronograf/цікаве-про-циган]).

Прізвища ромів:

Дудка (М. Старицький, «Циганка Аза»)

Лукач (О. Кобилянська, «В неділю рано зілля копала»)

Шахов, Цибульський (Ю. Покальчук, «Циганські мелодії»)

Прізвиська:

прізвисько *Циганка* (С. Васильченко, «Циганка»), пор.: «*Галя мала густу темну косу, чорні, як дві тернини, очі з довгими стрільчатими віями; мала смуглявий ніжний колір лиця, особливу гортанну мову, і її, не звертаючи ніякої уваги на*

такі принади, прозвали в класі циганкою. Це прізвище скоро стало заміняти їй власне ім'я у всій школі, і сама Галя за його нітрошки не ображалася. Щось третього дня Піхтір, затесавшись між дівчата, зігнувшись, сидів проти Галі, простягав до неї руку й улесливо благав: «Циганочко-махлярочко, поворожи мені!» І Галя не сперечалася, брала Піхтіреву руку й ворожила йому нулі, єдиниці, карцер та інші шкільні біди». <...> І мала вона «своїх» заступників-оборонців: «До його з жартами, а він з усеї сили січе по ухові. – А навіщо ж ти кажеш – циганка! – не хотів все-таки здаватись Андрій. – Ну і циганка, та ще й плащувата! – сердито промовив Грицько».

Псевдоніми:

Папуша (справжнє ім'я поетеси – Броніслава Вайс) (Л. Костенко, «Циганська муза»).

Використані антропоніми вводять читача в особливий світ ромів, який давніше був відокремлений від українського, але поступово відбулося деяке зближення між ними (пор. повість Ю. Покальчука «Циганські мелодії»).

Зауважимо, що в букварі для ромів «Годьваро дромаро – Стежиною мудрості» С. Григориченка і Т. Логвінюк [Григориченко, Логвінюк 2009] в реченнях-ілюстраціях використані лише деякі імена: *Аза, Заріна, Мілана, Рута*, а в українських перекладах цих ромських текстів подані зрідка дещо інші варіанти імен, ніж в оригіналі, пор.: *Забара – Забар, Патрінаке – Патріні*.

1.3. Фіксації і дослідження власних особових імен у пошукових системах Інтернету

На різних сайтах, переважно російських, представлено декілька списків власних особових імен ромів. В одних випадках – це простий перелік імен, в інших – докладне лексикографічне опрацювання із поясненнями походження та вказівкою регіону (країни), де вони вживані.

Як зазначено на сайті «Циганські імена» [<https://imena-znachenie.ru/imena/tsyganskie/>], дослідники здебільшого поділяють їх на дві групи:

1) імена власне циганського походження (щоправда вони трапляються досить рідко, оскільки, як зазначено, не відзначаються милозвучністю, напр., *Палі, Пеша*);

2) запозичені переважно у румунів, болгар, греків, поляків і т.д., що мають «прикликати» до носія імені багатство, сміливість, щастя, чарівність, удачу: *Любитшка, Мірела, Шофранка* та ін.

У повному списку наведено лише 49 імен, з яких виділено по 20 жіночих і стільки ж чоловічих популярних імен із вказівкою значень, напр.:

Вайолка ‘фіолетова’

Есмаральда ‘смарагд’

Мірела ‘та, якою захоплюються’

Петша ‘вільний’

Пеша ‘маленький’

Плеймн ‘вогонь, полум’я’

Тсера ‘ранкове світло’

Яноро ‘січень’ та ін.

Дещо повніше побудований *Slovar.cc*, який складається з таких розділів: африканські імена, вірменські, давньоіндійські, єврейські жіночі, єврейські чоловічі, єгипетські, казахські, мусульманські жіночі імена, мусульманські чоловічі,

японські; тут є і розділ «Циганські імена» («Цыганские имена») [<https://slovar.cc/fam/cigan.html>], де представлений іменник з 91 найменування. У вступі до цього розділу зазначено: *«Циганські імена містять значення слів та їхнє тлумачення. Більшість слів у словнику супроводжено прикладами використання в реченнях, словосполученнях та виразах. У словнику багато корисної інформації знайдуть для себе школярі, студенти, викладачі і т.д. До кожного імені подано його походження і значення, наведено фонетичні варіанти, а також названі відомі люди, що були так іменовані»*. У цитуваннях зберігаємо російські пояснення та ремарки:

АЛМАЗА, (заимств., жен.) - ‘алмаз’ (греч.)

БАВАЛЬ, (цыг., жен.) - ‘ветерок’

ВЕСЕЛИН, (заимств., муж.) - ‘веселый’ (слав.)

ГИЛИ, (цыг., жен.) - ‘песенка’

ГОЖО, (цыг., муж.) - ‘красавчик’

ГЮЛИ, (цыг., жен.) - ‘роза’ (у югославских цыган)

ДЖАНГО || **ДЖАНКО**, (заимств., муж.) - цыганский вариант имени Жан и Джон

ЗЛАТАН, (заимств., муж.) - ‘золотой’ (слав.)

ИЛО || **ИЛОРО**, (цыг., муж.) - ‘сердце, сердечко’

КХАМАЛО, (цыг., муж.) - ‘рыжий; солнечный’

ПАПУША, (цыг., жен.) - ‘куколка’

РАДЖИ, (цыг., жен.) - ‘принцесса’

СОНАКАЙ, (цыг., муж.) - ‘золотце’

ФРАЙДА || **ФРЕЙДА**, (цыг., жен.) - ‘радость’ (у немецких цыган)

ЧАНДЕР || **ШАНДОР**, (цыг., муж.) - ‘месяц’ (санскр.)

ЭСМЕРАЛЬДА, (заимств., жен.) - ‘изумруд’ (испанск.)

ЯГОРИ, (цыг., жен.) - ‘огонёк’

Перерахуємо інші особові імена: *Алмаз, Ангел, Бар, Баро, Бахт, Бахтало, Бахти, Богдан, Богдана, Вера, Веселина, Вита, Гита, Годявир, Гожы, Гозело, Гудло, Данко, Джура, Динара, Драгомир, Елена, Жасмин, Зара, Злата, Зора, Зурало, Иван, Кало, Каце, Куч, Кхамали, Лачи, Лачо, Лекса, Лиля, Лили, Лола, Лоло, Лолы, Лошало, Лулуди, Любовь, Ману, Марія, Мача, Мирослав, Мирослава, Михаил, Ольга, Патрина, Пэтра, Пэтро, Рада, Ратри, Роза, Роман, Рубина, Ружа, Руп, Сабина, Сарра, Сашко, Светлана, Славутна, Софія, Хитана, Цагар, Чарген, Чирикли, Чирикло, Шанита, Шукар, Шуко.*

На жаль, нам так і не вдалося виявити зібрання імен ромів, що проживають в Україні.

1.4. Вплив національного словотворення на деривати ромських антропонімів.

Так уже склалося, що дослідники більше звертають увагу на життя і побут ромів, описуючи їхні звичаї й обряди та фіксуючи фольклор, а от антропоніми залишалися десь на загумінках. Насамперед вплив національного словотворення помітний на творенні прізвищ, оскільки корінне населення будь-якої країни вже мало усталені форми цих онімів, через що спішне «опрізвищування» кочових ромів (після 1956 року) копіювало національний словотвір. Наприклад, серед ромів Росії переважають прізвища *Лиховидов, Волков, Шабашов, Вишняков, Шишков* та ін.; у ромів Білорусі прізвища утворені від імен предків або прізвицьк за допомогою білоруського суфікса *-онк-*: *Лисьонки, Писронки, Александронки*; в Україні мають у своєму складі суфікс *-ак* – *Ворончаки, Михайчаки, Волянчаки* або закінчуються на традиційний малоросійський

(малорусский в оригіналі!) -онко: *Сліченко, Кравченко, Панченко*. Ромські сім'ї, які отримали свої перші документи в Польщі, мають прізвища *Островські, Козловські, Цибульські, Косанські*, а в Криму прізвища утворені від мусульманського імені їхнього предка – *Кемалов, Ібрагімов, Шекеров, Хасан* (див.: [<https://news.rambler.ru/other/38120347-kakie-russkie-familii-na-samom-dele-tsyganskie>]). Крім цього, була помічена тенденція до «облагороджування» прізвищ – *Перлова, Золотарьов* і т.д. Потім ця традиція перейшла і до імен [<https://uk.ruarrioseph.com/obschestvo/74963-muzhskie-i-zhenskie-cyganskie-imena.html>].

Роми часто переймають ті власні особові імена, що були поширені в певний період серед корінного населення, напр.: *Анатолій, Микола, Сергій, Оксана, Олена, Яна* та ін. А при творенні варіантів імен помітний такий же вплив національного словотворення: *Давидик, Раджик, Алінка, Данка, Іванка* і т.д.

Отже, у цих лексикографічних працях перераховані та досліджені переважно імена ромського чи іншомовного походження поза межами України. У нашому ж виданні подаємо усю сукупність анторопонімів, уживаних торчинськими ромами, насамперед увесь їхній *іменнік* першого двадцятиріччя ХХІ століття.

Розділ II Власні особові імена

2.1. «Вага» особових імен

Власні особові імена характеризують з різних ракурсів, відзначаючи найголовніше – вони просто необхідні людині. *«У світі одне, але всім потрібне, – так визначила вагу людського наймення народна мудрість. Ім'я має велике значення в житті кожного з нас, воно супроводить все і всіх, мов вірний друг. <...> Власні імена та назви є до того ж своєрідним довговічним дзеркалом, у якому відбиваються певні риси історії, життя й культури народу, його інтернаціональні*

зв'язки» [Глинський 1985, 5]. І хоч «на тлі всіх особових іменувань власні імена українців нині становлять найменш численний антропонімний клас <...> – 50-мільйонна українська нація має у своїй скарбниці менше, ніж 2000 імен, із яких в активному вжитку перебуває трохи більше 200 лексем» [Чучка 2002, 335], попри це вони несуть важливу інформацію – історичну, релігійну, політичну, національну, культурну і т.д. «Особливої суспільної ваги власне ім'я набуває завдяки низці своїх специфічних ознак. Так, у кожній мові власні імена, зокрема часто вживані та іменні варіанти людей, належать до числа найчастотнішої лексики. По-друге, власне ім'я за певних обставин може заступати саму найменовану особу, ототожнюватися з нею, тобто досягає статусу своєрідного містично-вербального відповідника чи словесного символу самого денотата. По-третє, власне ім'я людини виявляє дивовижну здатність акумулювати і зберігати значну культурно-історичну інформацію, без якої воно стає невиразною етикеткою. По-четверте, власне ім'я покликане не лише називати-ідентифікувати, – з його допомогою можна виразити своє ставлення (позитивне чи негативне) до найменованої особи та охарактеризувати її» [Белей 2010, 7].

Дослідники поділяють іменник українців на дохристиянський і християнський, а рік хрещення України-Руси (988 р.) розділив імена на ці дві великі групи, хоч і в наступні століття ще довго побутували язичницькі наймення і навіть був час, коли ці два імені використовували поруч для називання тієї самої особи (напр.: князь Михайло, зовомий Святополкъ; Константинъ, а мирскы Добрыло; пор. і Богдан-Зиновій Хмельницький). Частина язичницьких імен (Вовк, Ведмідь, Продан, Третьак, Худяк і т.д.) повністю відійшли,

давши «зелене світло» християнським, інші (*Бажан, Ждан, Мовчан, Малиш*) перейшли в розряд прізвищ чи прізвиськ, а деякі (*Володимир, Ярослав, В'ячеслав, Олег, Ольга, Ігор* та ін.) поповнили список православних святців, коли достойних носіїв цих імен причислили до лику святих. Як стверджує І. Желєзняк, «основним джерелом для відтворення системи імен язичницьких, крім прямих свідчень, є сучасні прізвища і топоніми відантропонімного походження» [Желєзняк 2000, 200–201].

Які ж дохристиянські імена побутували на території сучасного Торчина, нам невідомо, крім імені-прізвиська першого поселенця *Торчака* (див. легенду про заснування селища – підрозділ 0.2.1).

2.2. Становлення християнського іменника

Оскільки торчинські роми вважають себе християнами (у переважній більшості – православними), тому спершу стисло схарактеризуємо становлення православного іменника.

Як свідчить митрополит Іларіон (проф. І. Огієнко), «до прийняття християнства і довго ще по прийняттю його на Україні були свої власні ймення: *Богдан, Володимир, Борислав і т. ін.* З християнством прийшла до нас грецька звичка давати ім'я на пам'ятку якогось грецького святого: *Василь – цар, Теодор – Божий дар, Теодотій – Богом даний, Теодосій – Боже даяння, Пилип – конолюб і т.д.*» [Огієнко IV, 425].

Уже в одинадцятому столітті в Україні-Руси було 328 чоловічих і лише 43 жіночих імені. Ця невідповідність між кількістю хрещених хлопчиків і дівчаток змушувала шукати поповнення для жіночого іменника, і з тих пір досить успішно почалося «кування» нових найменувань такими способами:

- додаванням до чоловічого імені суфікса-закінчення -а: *Богдан > Богдана, Федір > Федора, Володимир > Володиміра, Руслан – Руслана, Ярослав – Ярослава* (це останнє відсутнє у святцях);

- додаванням різних суфіксів: *Антон > Антоніна, Василь > Василина, Степан > Степанида*; «Серед жіночих є близько 200 таких, що утворені шляхом суфіксації від співзвучних їм чоловічих (пор. жіночі утворення *Миколая, Михайлина, Емілія, Іванна, Ростислава* з чоловічими *Микола, Михайло, Еміль, Іван, Ростислав*). Не випадково жіночі імена, як правило, довші, ніж чоловічі» [Чучка 2002, 338];

- «Оскільки багато гіпокоризмів поступово втрачає відтінок фамільярності, то за їх рахунок поволі розширюється офіційний іменник. Саме з таких гіпокоризмів протягом останніх десятиліть потрапили до офіційного списку імен українців варіанти *Гнат, Ілько, Клим, Кость, Левко, Оесь, Олекса, Магда, Настя, Наталка, Параска*» [Чучка 2002, 337];

- причисленням до лику святих носіїв давніх дохристиянських імен: *Ольга, Людмила*.

Крім цього, розширення українського (а не православного!) іменника відбулося за рахунок

- запозичень із різних мов, насамперед західноєвропейських: *Жанна, Елла, Діана, Емілія*;

- «викуваних» імен у совіцький період: *Будьона, Сталіна, Марксина, Октябрина, Нінель < Ленін* (зворотне прочитання), *Майя < май* (два осганні імені прижилися);

- індивідуальних витворів батьків: *Еліта, Звіздана, Карабіна, Юрдана* (нижче див., які антропоніми «викували» батьки синочкові-тернополянину, – підрозділ 2.3).

Ось так поповнювався жіночий іменник, і вже в середині ХХ століття нараховував 228 імен (супроти восьми сотень чоловічих).

За ці століття відбувалося значне поповнення і чоловічого іменника у зв'язку з такими чинниками:

- канонізацією дохристиянських імен слов'янського чи скандинавського походження: *Володимир, Ярослав, Святослав, В'ячеслав, Ростислав; Ігор, Олег, Гліб;*

- паралельного використання адаптованого імені до української мови і його первинної форми: *Талимон – Филимон, Пилип – Филипп;* пор. також *Назар – Назарій, Максим – Максиміліан, Марко – Марк, Данило – Даниїл* (у більшості наявний російський вплив);

- використанням усічених форм поруч із повними: *Гнат – Ігнат, Анатоль – Анатолій, Кость – Костянтин;*

- запозичення: *Альберт, Артур, Едуард, Джон, Роберт;*

- «викувані» імена у совіцький період: *Новомир, Титан, Пурпур, Рем < революція, електрифікація, машинобудування, Владлен < Влад- (Владімір) і -лен (Ленін), Вілен < Володимир Ілліч Ленін;*

- індивідуальні витвори батьків: *Гугл, Сервер, Таймер, Юстік, Ездр, Інтер, Зелай, Раміс.*

У церковному іменнику наявні і дохристиянські, пізніше канонізовані імена. Ономаст П. Чучка зазначає: «Щодо кількісного співвідношення імен слов'янської та іншомовної етимології, то в сучасних слов'янських народів воно дуже неоднакове. Так, нині у південнослов'янських народів відсоток слов'янських імен сягає, а в деяких навіть перевищує 70 відсотків. У чехів імена чеського, а ширше – слов'янського

походження становлять близько 30–35 відсотків. А в українців XXI ст. на слов'янські імена припадає всього близько 3–4 відсотків» [Чучка 2011, 10].

2.3. Вибір імені новонародженим ромам.

Як свідчать дослідники, вибір імені для новонародженого у ромів перетворюється у спеціальний ритуал з дотриманням таких принципів:

- ім'я повинно бути красивим і рідкісним;
- воно має нести сприятливе значення;
- ім'я повинно показувати статус сім'ї хлопчика і вказувати на приналежність до певного роду [<https://eparhia-birsk.ru/sueveriya/kakie-russkie-imena-tsygane-dayut-svoim-detyam.html>].

Є свідчення, що давніше новонародженим роми обирали такі ж імена, як у їхніх кумів [<https://uk.ruarrijoseph.com/obschestvo/74963-muzhskie-i-zhenskie-cyganskie-imena.html>]. Із сучасних імен виділяється група, яка відображає значення якоїсь позитивної якості (удача, багатство, щастя, веселощі, краса). До них належать такі: *Бахтай* 'щасливий', *Куч* 'дорогоцінний', *Руна*, *Рун* (< рубль), а серед жіночих імен переважають назви квітів: *Роза*, *Марго*, *Віола*, *Рубіна*, *Жаклін*, *Гюлі*. Роми вірять, що ім'я формує долю людини, впливає на розвиток певних рис, тому ретельно вибирають імена, нагороджуючи дитину такими якостями, які хотіли б бачити в іменованому [<https://uk.ruarrijoseph.com/obschestvo/74963-muzhskie-i-zhenskie-cyganskie-imena.html>].

За сучасними іменами жителів Торчина не вдасться однозначно визначити, кому вони належать – українцям чи

ромам, пор.: *Іван, Надія, Наталія, Сергій, Микола, Олександр, Олена* і т.д., лише чоловічі найменування *Октай, Радж, Садій, Севуш* та ще жіночі *Рада і Зіта* вказують, що належать швидше всього неукраїнцям (але тепер фантазери-батьки надають своїм дітям навіть більш причудливі імена, пор. тричленне найменування сучасного жителя Тернополя – *Броніславвогнеслав-Едуардоігорослав Миколайович Шевченикільєнко-Мартинфільєнко*). Ще більшу вільність у виборі імені виявлено у закарпатських ромів, напр., прізвища українських президентів *Янукович* і *Зеленський* вони використали у ролі власних особових імен (без сумніву, сподіваючись отримати певний зиск).

Оскільки більшість теперішніх торчинських ромів вважають себе православними, то і їхній іменник подібний до іменника торчинців-українців, але не в усьому.

І то не завжди було так. За словами І. Ванічек, «в паспорті рідко коли співпадають ім'я, яким називають вдома, і ім'ям, яким називають в школі, наприклад, – вони зовсім різняться. Я знаю, мого двоюрідного брата звати *Ахтай* (вимова ближча до *актаї*), хрестили його взагалі *Віталік*, тобто це зовсім різне, зовсім різне. Ось так в нас буває. *Раджик*, він, ну, як би хрещений теж не *Раджа́* тут, церковного такого немає, а на нього всі *Ра́джик, Ра́джик* так говорять, він записаний вже. А діти вже йому *Радійовичі, Радійовна*». А сам носій імені подає такий коментар: «От дивіться, на сьогоднішній день я, по паспорті, по всьому я є *Радж, о. Але Радж, як ім'я рахується, ім'я мусульманське, індійське вірніше, то, а в нас сповідання віра християнська, то... в церкві мене не могли охрестити тим ім'ям, хрещений як *Олександр*. У школі так само деякі зошити я підписував зошита *Раджа́* чи *Олександр*» (Радж Юзепчук).*

Ще одну особливість називання синів серед частини українців мовознавець І. Желєзняк охарактеризував так: «В українському суспільстві помітна повторюваність імен у сім'ї, навіть близьких родичів одного покоління (сестри, брати тощо). Деякі дослідники твердять, що це закономірне явище суто ономастичного походження, воно ґрунтується на природі імені особового не так прислугуватися розрізненню, скільки вводити в ряд: воно пов'язується з іншими носіями того ж імені і з тією групою громади, в якій прийняте, незалежно від його вихідного етимологічного значення. Припускається, що так було й у дохристиянський період» [Желєзняк 2000, 200].

Цю ж особливість помічено серед торчинських ромів: «В честь батька... меншого сина обов'язково називають в честь батька – або старшого, або найменшого» (І. Ванічек). Ось які найменування трапилися у списках дорослих ромів:

Валентин Валентинович Гловацький

Володимир Володимирович Гученко

Іван Іванович Стоянович

Леонід Леонідович Юзепчук

Микола Миколайович Покальчук, Микола Миколайович Стоянович

Олександр Олександрович Стоянович, Олександр Олександрович Юзепчук

Петро Петрович Юзепчук (2 особи)

Сергій Сергійович Марценкевич, Сергій Сергійович Стоянович, Сергій Сергійович Юзепчук (2 особи).

Серед школярів:

Андрій Андрійович Юзепчук

Артур Артурович Гученко (2 особи)

Валентин Валентинович Юзепчук

Іван Іванович Стоянович, Іван Іванович Юзепчук

Олександр Олександрович Юзепчук

Сергій Сергійович Юзепчук;

пор. ще – *Руслана Русланівна Марценкевич.*

І хоч вважається, що, назвавши дитину іменем родича, є ризик, що його помилки і вади повинна буде відпрацьовувати дитина, бо взяла разом з іменем і частину карми цієї людини, однак, незважаючи на це, у торчинських ромів така тенденція досить поширена.

А І. Ванічек так пояснила широке вживання запозичених імен: *«Знаєте, раніше, як мені розповідала мама й тато, передивились багато індійських фільмів. Ви були в Раджа? Ото вони подивилися фільм і вирішили назвати Раджа́»* (І. Ванічек). Очевидно, такого ж походження і жіноче ім'я *Зіта*.

Чи не є це клич крові, у якій ще струменять індійські витоки?

2.4. Чоловічий іменник торчинських ромів, його кількість

В офіційних документах селищної ради записані такі імена повнолітніх чоловіків-ромів (у дужках укажуємо кількість носіїв одного імені):

Антон, Артур (4), Ахтай, Вадим, Валентин (3), Віктор, Владислав, Володимир (3), В'ячеслав, Григорій, Дмитро (2), Едуард (2), Іван (6), Ігор, Леонід, Леонтій, Микола (5), Михайло, Назарій, Октай, Олександр (7), Павло, Петро (4), Радж (2), Радій (2), Ростислав, Руслан (2), Сергій (8), Станіслав, Степан, Тимур, Федір, Януш (32 імені).

Чоловічий іменник учнів має уже дещо інший склад, що свідчить про його змінюваність і нестабільність: *Аврам, Андрій, Арсен, Артем (2), Артур (4), Богдан (3), Валентин, Давид (2), Елізар, Емануїл, Ернест, Іван (3), Ілля, Максим,*

Микита, Олександр, Олексій, Радіон, Роман (2), Руслан, Сергій, Юрій.

Порівняння цих двох іменників показує, що ядром виявилися імена *Артур, Валентин, Іван, Олександр, Руслан і Сергій*; дітям також було надано такі давні християнські імена: *Аврам, Арсен, Артем, Богдан, Давид, Ілля, Максим, Микита, Олексій, Радіон, Роман та Юрій*; цей іменник поповнився таким «новомодним» йменням, як *Ернест*. Зауваження І. Ванічек: «*Найновіше ім'я, яке я оце почула в ромів, – це Ахмет... Ренат, Ахмет, Мілан... Це ж такі найновіші популярні ім'я*».

Серед дошкільнят трапилося ім'я хлопчика *Ахтай*; більше імен не зафіксовано, оскільки роми своїх дітей у дитячий садок не віддають – виховують удома; за словами завідувачки дитячого садка, за двадцять років її роботи лише один раз трапилося, що хлопчик-ром відвідував садок.

Частину чоловічих іменувань, уживаних ромами, можна «реконструювати» з імен по батькові сучасних мешканців Торчина (подаємо лише ті, що відсутні в попередніх списках): *Адамівна < Адам, Анатолійович / Анатоліївна < Анатолій, Василівна < Василь, Георгійович / Георгіївна < Георгій, Йосипівна < Йосип, Кузьмич < Кузьма, Макарівна < Макар, Маркович < Марко, Міланівна < Мілан (?), Никифорівна < Никифор, Садієвич (так записано в офіційних документах) < Садій, Севушович < Севуш, Улянович / Улянівна – Улян (13 імен).*

Отож, чоловічий іменник ромів нараховує 66 імен. Можемо стверджувати, що найбільш популярними на поч. ХХІ століття серед ромів стали імена: *Іван (9), Сергій (9), Артур (8), Олександр (8), Микола (5), Петро (4), Валентин (4)*

та *Володимир* (3), що є у православних святцях. Виявлені і такі чоловічі імена, що не характерні для православної церкви: *Едуард, Мілан, Радій, Тимур, Януш*, а також найменування *Октай, Радж, Садій, Севуш*.

2.5. Походження чоловічих імен

Чоловічих імен українського походження немає. Більшість сучасних найменувань прийшли в Україну з прийняттям християнства і адаптовані до української мови.

Іменник українців, як і ромів, різного походження. Наведемо пояснення з різних довідкових видань.

Гебрейського (давньоєврейського) походження:

Аврам – «Це ім'я означає (за Біблією) батьківське благословення на ціле життя. В разі потреби, коли стається щось велике, ім'я може бути й змінене. Так, Сам Бог переіменив ім'я Аврам на Авраам. <...> Слово неясне, може вавилонське: Аврам – високий батько, Авраам, Av'raham – батько множини. В Av'raham супроти Av'ra добавлено тільки склад ha – може з hamen – натовп, множина» [Огієнко І, 28–29].

Адам – «д. євр. adam – людина взагалі. Перший чоловік своєї осібної назви не мав, – звався загально «Людина» (adam). Adam – «людина» споріднена з adamah – земля; пор. лат. homo – humus. У жидів немає власної назви Адам, а це доказ, що й adam, як перша людина, це не власна назва. <...> Хресного імени Адам у православних немає, в католиків воно часте» (?) [Огієнко І, 36].

Давид – «з д. євр. David; слово незнаного походження. Виводять з dod – улюблений, коханий, від dodo (є таке ім'я) – дядько, або приймають David за скорочення Dodi» [Огієнко І, 319].

Елізар – «Елезар див. Лазар» [Огієнко II, 10]. «*Лазар* – із давньоєвр. El'azar, що означає „Бог поміч” (El – Бог, azar – поміч)» [Огієнко II, 331].

Емануїл – «з д. євр. Emmanuel (Immanuel), що означає: „з нами Бог” (El) [Огієнко II, 11].

Іван – «із стцсл. Іоаннь, а це із ст. євр. Johanan і Jochanan, що означає: «Бог був ласкавий» чи «Ласка Божа» [Огієнко II, 129].

Ілля – «із ст. євр. Elijahu, Elijah – зложення: Eli – Бог мій, Jahu – Господь» [Огієнко II, 136].

Йосип – «з гр. Ioseph (з цього пішло й лат. Joseph), а це із ст. євр. Josef, що означає: Додасть» [Огієнко II, 163].

Михайло – «це старогєбрейське ім'я в Старому Завіті засвідчене в трьох варіантах: Michael, Michajehu, Mihah. Цей термін складається з трьох компонентів: Mi ('хто') + cha ('як') + el ('Бог')» [Огієнко III, 58], тобто «рівний Богові» [ВІЛ, 70].

Назар || *Назарій* – «з гєбрейського 'посвячений Богові'» [Огієнко III, 186].

***Давньогрецького* походження:**

Анатолій – «з гр. східній» [Огієнко I, 63]; «первісно – житель Анатолії (давня назва Малої Азії), розташованої на схід від Греції» [ВІЛ, 33].

Андрій – «з гр. andreios – мужній» [Огієнко I, 64].

Антон || *Антін* – «з гр. antonéomai – купувати взамін, надбавляти ціну», тобто той, хто «набиває ціни, міняйло» [Огієнко I, 71]; інше пояснення: «можливо з гр. anteō, antaō – вступаю в бій» [ВІЛ, 34].

Арсен – «з гр. arsen – мужчина, мужній» [Огієнко I, 86].

Артем – «гр. здоровий, свіжий» [Огієнко I, 86], «неушкоджений» [ВІЛ, 36].

Василь – «гр. basileus – цар, король, князь» [Огієнко I, 200].

Георгій – «гр. georgos – землероб. <...> Українізоване: Юрій» [Огієнко I, 270]; «від gē земля (пор. *географія*) і ergon – робота (пор. *енергія*)» [ВІЛ, 46].

Григорій – «з гр. gregoros – оживлений, бистрий» [Огієнко I, 302]; «не сплю, пильную (буквально: той, хто не спить, пильнує» [ВІЛ, 47].

Дмитро – «гр. належний богині землеробства Димитрі (Деметрі)» [Огієнко I, 342].

Кузьма – «гр.; kosmos – світ; порядок (пор. космос); перен. – прикраса, краса (пор. косметика)» [ВІЛ, 62].

Леонід – «з гр. Leonidas (левчук) – від грецького leon (лев)» [Огієнко II, 354]; «від leōn – лев і idea – зовнішність (буквально: подібний до лева)» [ВІЛ, 63].

Леонтій – «з гр. Leontios – лев'ячий, від leon – лев» [Огієнко II, 355].

Макар – «з гр. Makarios, значення якого – ‘благословенний’, ‘щасливий’. Гр. слово makarios походить з makoros, а це із старшого гр. makar» [Огієнко III, 27].

Марко – «гр.; особове ім'я Markos; можливо, походить від лат. marcus – молоток або від marceō – бути в'ялим, млявим. Дехто вважає, що воно означає «народжений у марті (березні)» [ВІЛ, 66].

Микита – «ім'я це походить з грецького Niketes, значення якого – ‘переможець’, ‘завойовник’» [Огієнко III, 38].

Микола – «з гр. Nikolaos (і Nikoles), яке означає того, хто побідив даний народ» [Огієнко III, 38]; «від nikē – перемога і laos – народ (буквально: переможець народів)» [ВІЛ, 68].

Никифор – «гр. походження: Nikephoros. <...> Ім'я Никіфор складається з двох гр. слів: nike – ‘перемога’, ‘побіда’ + phoreus ‘носітель’» [Огієнко III, 277].

Олександр – «з грецького Alexandros. Римляни, запозичивши собі це ім'я в греків, златинізували його на Alexander, і ця його златинщена форма почерез польську мову <...> проникла і в укр. мову. <...> Беринда в своєму Лексиконі (1627 р.) ось так пояснює значення цього імени: «Александръ – помочь мужественная, вспоможитель мужовъ, або подпоможитель мужественный, або наймоцнѣйшій» [Огієнко III, 370].

Олексій – «з гр. Alexios. Грецьке значення його так пояснене в Лексиконі 1627 р.: «Алексій – пособитель, помощникъ». <...> Грецький термін alexios означає не тільки ‘помічника’, але й ‘охоронителя’, бо грецьке слово alexo означає не тільки ‘помагаю’, але й також ‘охороняю’» [Огієнко III, 370].

Петро – «гр. petra – скеля. <...> Арамейське слово kefa визначає камінь, скеля. Арамейською мовою, близькою до староевр., говорили в Палестині в часи Христа» [Огієнко IV, 44–45].

Радіон – «Родіон (Радивон) – гр.; можливо, від rodon – троянда; за іншим тлумаченням – житель острова Родос» [ВІЛ, 83].

Роман – «гр. romanos – римський» [Огієнко IV, 194]; «лат.; Romanus – римський; римлянин» [ВІЛ, 83].

Степан – «гр. Stephanos – вінок, корона, діадема» [Огієнко IV, 309].

Федір – «стара форма Theodor скоро змінилася у нас на Федор, Хведор, а кінцеве -дор перейшло на -дір, звідси

літературна форма Федір, рідше Хведір», «Теодор – Божий дар» [Огієнко IV, 425].

Юрій – «гр.; те саме, що *Георгій*» [ВІЛ, 96]; «гр. georgos – землероб. <...> Українізоване: Юрій» [Огієнко I, 270].

Латинського походження:

Валентин – «лат. з міста Валенції або сильний» [Огієнко I, 196]; «сильний, здоровий, міцний» [ВІЛ, 39].

Віктор – «лат. переможець» [Огієнко I, 230].

Максим – «є слов'янською версією латинського Maximus. Це ймення походить від латин. прикметника maximus, значення якого – ‘найбільший’» [Огієнко III, 30].

Павло – «лат. Paulus – малий» [Огієнко IV, 8].

Ренат – пізньолатинського походження від renatus ‘наново народжений’, хоч дослідники не відкидають і версії про татарське походження [https://www.google.com/search?client=opera&hs=aPv&sxsrf=ALeKk02CSRRNjDLZkUQUymUdOoHzwAkQfA%3A1596607861082&ei=dU0qX93DBJ2GwPAPoIOGkAY&q=імя+Ренат].

Сергій – «від римського родового імені Sergius. Означає турботу (про рід)» [Огієнко IV, 246]; «можливо, від servus – служитель» [ВІЛ, 86].

Улян – «лат.; те саме, що Юліан» [ВІЛ, 91]. І. Огієнко дає таке пояснення ймення *Уляна*: «з лат. родового імені Iulius – Юлієва» [Огієнко IV, 407], а в «Лекс. 1627.415: Іуліан – зъло тяжкоумен, горко в умѣ имящи» [Огієнко IV, 530].

Із сучасних європейських мов:

Артур – «можливо, від кельт. arth – ведмідь» [ВІЛ, 36].

Едуард – «англ. Edward; ēad – власність і weard – охоронець» [ВІЛ, 50].

Ернест – «нім. Ernst; днн. ernust – серйозність, старанність, боротьба» [ВІЛ, 51].

Радій – «від іменника *радій* – назви хімічного елемента» [ВІЛ, 82]; пор. англ. *radium*, нім. *Radium*; уживання цього імені у ромів, очевидно, через зближення *радій* – *радість*.

Скандинавського походження:

Ігор – «старша форма цього ймення Ин(ъ)варь, що є ближчою до його скандинавського оригіналу Ingvarr» [Огієнко II, 130].

Зі східних мов:

Ахмет (варіанти: *Ахмед*, *Ахмад*) – арабське ім'я, походить від дієслова хаміда (араб. حَمَدَ, ḥamida 'дякувати'), тобто 'вдячний' [https://www.google.com/search?client=opera&q=імя+Ахмет&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8].

Ахтай – запозичення з чуваської мови [https://nameislove.com/ru/names/male/akhtay.htm].

Октай – азербайджанське ім'я, означає 'суддя' [https://names.neolove.ru/male/14/12336.html].

Радж – індійське ім'я, що означає 'король' [https://names.neolove.ru/male/16/13112.html].

Руслан – «тюрк.; тур. Arslan, чув. аръслан – лев» [ВІЛ, 83].

Садій – очевидно, перського походження [https://books.google.com.ua/books?id=UyMoBwAAQBAJ&pg=PA454&lpg=PA454&dq=Садій].

Севуш – можливо, перського походження [https://www.google.com.ua/search?hl=uk&biw=840&bih=454&tbm=bks&sxsrf=ALeKk014By62kwLNf6VhtFjLfpA7Q7kFTQ%3A1594745146646&ei=OuENX-JuL2qwHc0YTYAQ&q=імя+Севуш].

Тимур – «монг. (через тюрк.); Тимур (Тамерлан) – ім'я середньоазіатського еміра і полководця; від түмүр (demir) – залізо» [ВІЛ, 90].

Слов'янського походження:

Богдан – «калька з гр. Феодосій» [Огієнко I, 162]; «слов.; калька з гр. імені Theodotos; від theodotos – даний богами» [ВІЛ, 37].

Владислав – «слов.; від *влад-* (ст.-сл. владѣти – володіти) і *слав-* (слава)» [ВІЛ, 42].

Володимир – «складне слово: Володи-мир» [Огієнко І, 243]; «Дослідники виводять це ім'я від псл. *Voldimérgъ, де *voldь – влада і -mérgъ – великий (буквально: силою великий). З часом елемент -mérgъ зблизився із словою *мир* (світ), ім'я переосмислилося і стало означати «володар світу». За іншим тлумаченням – це гот. запозичення: Waldemar (двн. waltan правити і двн. māri – знаменитий)» [ВІЛ, 43].

В'ячеслав – «походить із старослов'янського Вяштеслав або Вящеслав. Тут «вяще» – це «більше», цебто «Більшеслав» [Огієнко І, 255].

Мілан (Milan) — слов'янське чоловіче ім'я, особливо популярне на Балканах, у центральній та південній Європі. Походить від слов'янського кореня "міл", "милувати" (любити, кохати). Мілан був спочатку зменшувальним варіантом для тих, чийі слов'янські імена починались з "Міл-". Більш за все поширене у чехів і сербів, часто трапляється в Македонії, Хорватії, Словенії та Болгарії, а також в Угорщині. Має поширення і в Україні, особливо на Закарпатті [[https://uk.wikipedia.org/wiki/Мілан_\(ім%27я\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Мілан_(ім%27я))].

Ростислав – «слов.; від *рост-* (рости) і *слав-* (слава)» [ВІЛ, 83].

Станіслав – «слов.; п. Stanisław від stan(i)-, stanąć (стати) і sław- (слава)» [ВІЛ, 87], п. Stanisław [Grzenia 2002, 296–297].

Януш – запозичення польського *Janusz* [<https://ru.wikipedia.org/wiki/Януш>]; *Janusz* [Grzenia 2002, 167–168].

Отже, в чоловічому іменнику ромів 10 власних особових імен давньоєврейського походження, давньогрецького – 25,

латинського – 7, зі східних мов – 8, із сучасних європейських – 4, слов'янського походження – 8, одне давньоскандинавське.

2.6. Причини виникнення варіантів особових імен

Як стверджують дослідники української антропонімії, «Імена в залежності від ситуації мовлення можуть виступати у найрізноманітніших видозмінах. Поруч з офіційними повними документальними іменами існують розмовно-побутові (скорочені, чи усічені, здрібніло-пестливі та згрубіло-зневажливі) їх варіанти» [ВІЛ, 9]. «Перші з них – це гіпокоризми типу Володя, Юрко, Віка, Галя, Маруся (при офіційних Володимир, Юрій, Вікторія, Галина, Марія), які, називаючи, виражають і фамільярне, приятельське ставлення мовця до іменованого. Другі, тобто демінутивви, називаючи, одночасно виражають також об'єктивну здрібність або суб'єктивну пестливість щодо денотата. Напр.: Олексик, Івцьо, Михась, Любця, Надюся (при офіційних Олексій Іван, Михайло, Любов, Надія). Поза цими двома групами є ще згрубіло-зневажливі типу Іванисько, Петрище, Маринда, Олендьоха» [Чучка 2002, 337].

Давно вже помічено безмежні можливості української мови у найточнішому передаванні думок і настроїв, як про це писав І. Вихованець: «Хіба не викликає подив і захоплення безмежжя пестливих форм в українській мові?! Візьмемо ймення Іван, що було тривалий час одним із найпопулярніших. Ось ряд його зменшено-пестливих форм: Іванко, Іваночко, Іванонько, Іванець, Іванечко, Іваник, Іванчик, Іванцьо, Іваночок, Іваньо, Іванько, Іванунь, Івануньо, Івась, Івасьо, Івасько, Івасенько, Івасечко, Івасик, Івасюнь, Івасюньо, Івасюненко, Івасюнечко, Івашко, Івашенько, Івашечко» [Вихованець 1990, 93–94].

Виділимо найголовніші причини творення і широкого вживання варіантів імен:

- оскільки українській мові найбільш характерні дво- і трискладові слова, то багатоскладові лексеми зазнають усічення, пор.: *Анастасія > Настя, Анатолій > Анатоль і Толя, Катерина > Катря, Володимир > Володя, Афанасія > Панася;*

- навіть трискладові слова малим дітям важко вимовляти, тому їх усікають: *Олексій > Олесь, Станіслав > Стас, Тамара > Тома, Ярослав > Ярик і Слав;*

- повна офіційна форма імені нейтральна, а для виявлення пестливості використовують суфікси зі зменшено-пестливим значенням, що додані до повного або усіченого імені: *Петро > Петрик, Назар > Назарчик, Микола > Миколка і Микусь, Михайло > Михайлик і Мисько;*

- зрідка використовують і суфікси, що надають збільшено-згрубілого значення варіантам імен: *Іван > Іванисько та Іванило, Адам > Адамище й Адамило, Олександр (Саша) > Сашуняра;*

- варіанти імен допомагають ідентифікувати окремого носія серед групи однойменних осіб, пор.: *Іван > ЙІван, ЙІванчик, ЙІванцьо, Іванушка, Ванька, Ванюша, Ванюшка, Ваняню, Ванисько, Яник* та ін. (у н.пп. Городище і Сильно Ківерцівського району Волинської області);

- зміни у звуковому складі імені: *Елізар – літ. Елезар* [Огієнко II, 10], *Радіон – літ. Родіон* [ВІЛ, 83], *Артьом – літ. Артем;*

- фонетичне зближення імен із загальними назвами: *Ромашка < Роман, Капрон < Софрон (Софроній), Танка < Танька (Тетяна) ‘огрядна молодиця’, Жменька < Женька (Євгенія) ‘дуже худа маленька жіночка’.*

О. Нестерчук, проаналізувавши понад 18 000 варіантів імен, уживаних серед жителів Волинської області, встановила, що деякі деривати можуть не тільки привносити в ім'я зменшено-пестливі чи збільшено-згрубілі відтінки, але й ідентифікувати особу серед однойменних жителів населеного пункту [Нестерчук 2014, 6].

2.7. Варіанти чоловічих імен ромів

Безперечно, записати варіанти імен ромів виявилось не так просто, як здавалося, оскільки дорослі не йшли на контакти з незнайомцями, особливо *макарі*. Ось один такий приклад. Неподалік селищної ради є чималий будинок, у якому проживає декілька ромських сімей; тут гралася група хлопчаків, які досить активно почали відповідати на наші запитання: *як тебе звати?; а як мати до тебе звертається?; як називають однокласники?* і т.д. Хлопці активно відповідали, навіть радили: *а запишіть і його – він ще не ходить у школу*. Але тут через вікно побачила стара бабуся, вийшла з будинку і позабирала своїх онуків, а за нею швидко повибігали матері і позаганяли в хату інших дітей. Ось так інтерв'юер залишився сам на подвір'ї...

Ця боязнь до розпитувань дуже давня (у пам'яті ще збережені «сталінські» і «постсталінські» часи, коли за необережно сказане слово очікувала тюрма). Неприйнятним для ромів є фіксація відповідей на папері або за допомогою диктофону (не дай Боже – відеокамера!). Про це ж пише і Ліна Костенко від імені ромів:

У нас нема адреси.

І цвинтарів нема. Ми вітер. Ми туман.

Закинь своє перо. Як чорта, бійся преси.

Ще прийдуть нас вивчать, та й буде нам капкан.

(«Циганська муза»)

Незважаючи на те, що чоловічий іменник ромів нараховує понад шість десятків імен (66), однак він не відзначається особливою різноманітністю – тут переважають російські форми, що вживані й серед торчинців-українців. У квадратних дужках за допомогою фонетичної транскрипції представлена місцева вимова. Подаємо ті варіанти, що вдалося зафіксувати.

Анатолій > *Толя* [тóл'а], *Толік* [тóл'ік]

Артем > *Арт'ом* [арт'óm], *Арт'омчик* [арт'ómчик]

Артур > *Артурчик* [артúрчик]

Валентин > *Валік* [вáл'ік], *Валіч'ек* [вáл'іч'ек]

Віталій > *Віталік* [в'ітáл'ік]

Володимир > *Володя* [волóд'а], *Володька* [волóд'ка]

Григорій > *Гриша* [грíша], *Гріша* [гр'іша], *Гришка* [грíшка]

Давид > *Давідік* [дав'ід'ік]

Денис < *Ден* [ден]

Дмитро > *Діма* [д'іма], *Дімка* [д'імка]

Іван > *Ваня* [вáн'а], *Ванюша* [ван'уша], *Ванюшка* [ван'ушка] (останній варіант ідентифікує особу з родини Стояновичів)

Леонід > *Льоня* [л'óн'а], *Льонька* [л'óн'ка], *Льоньчік* [л'óн'ч'ік]

Микола > *Миколка* [микóлка], *Коля* [кóл'а], *Колька* [кóл'ка]

Михайло > *Міша* [м'іша], *Мішка* [м'ішка]

Назар > *Назарчик* [назáрчик], *Назік* [наз'ік]

Октай > *Охтай* [охтáї], *Октайчик* [о^актáїчик]

Олександр > *Саша* [сáша], *Сашка* [сáшка], *Саня* [сáн'а], *Санька* [сáн'ка]

Петро > *Петя* [пéт'а] || *Петя* [п'éт'а], *Петька* [п'éт'ка]

Радж > *Рáджa* || *Раджá*, *Раджик* [ра́жик]

Радій > *Радж* [ра́ж], *Раджик* [ра́жик]

Роман > *Ром* [ром], *Ромік* [рóm'ік], *Рómчик* [рómчик]

Сергій > *Сірожа* [с'іро́жа] || *Серожа* || *Сєрожа*, *Сєрошка* [с'єро́шка], *Сергійко* [серг'і́ко], *Сєрий* [с'є́риї] (цей останній варіант імені, що вживаний школярами, ближчий до прізвиська)

Тимур > *Тімур* [т'імúр], *Тімúрчик* [т'імúрчик]

Федір > *Федя* [фéd'а] || *Фєдя* [ф'éd'а], *Фєдік* [ф'éd'ік]

Лише до 24 чоловічих імен (36%) удалося виявити по 1–3 варіанти, що вказує на низьку валентність цих антропонімів.

2.8. Словотвір чоловічих варіантів імен

Фіксації варіантів імен виявляли під час зв'язного мовлення ромів та за допомогою уточнювальних запитань. Як і в торчинців-українців, найбільше варіантів зі зменшено-пестливим значенням, яке вони набувають при додаванні словотворчих суфіксів до повного або усіченого імені. Це ж спостеріг і дослідник П. Чучка: *«Демінутивні варіанти найчастіше утворюються за допомогою суфіксів, але, на відміну від апелятивів, у них суфікс може додаватися як до повних імен, так і до усічених їх основ. Пор.: Василько і Васько, Петрик і Петько, Оксанка і Саня, Іриночка і Ірця. Крім того, набір демінутивних суфіксів у імен суттєво відрізняється від набору суфіксів у апелятивів»* [Чучка 2002, 337].

Для творення варіантів від повних чоловічих імен на Західному Поліссі використано 39 загальноживаних формантів: *-ан'*, *-ен'к-о*, *-єц'*, *-к-а*, *-он'к-о*, *-очк-о*, *-ун'*, *-ун'-о*, *ус'*

та ін. [Нестерчук 2014, 6], крім цього, майже всі вони можуть бути додані і до усічень.

Однак існує досить суттєва відмінність між волинським народним творенням імен і ромськими дериватами, оскільки роми в багатьох випадках просто запозичили без змін російські форми через посередництво торчинців (у післявоєнний період такі варіанти відчутно переважали, особливо в містах та містечках, а в останні десятиліття і в селах), тому їх і не вважаємо творіннями ромів і не виділяємо в них словотворчі суфікси. Це такі варіанти: *Віталік, Гріша, Гришка, Дімка, Коля, Колька, Міша, Мішка, Саша, Сашка, Саня, Петя, Петька, Толя, Толік, Федя, Федік* та ін. Як правило, ці росієзми продовжують зберігати свої фонетичні (*Артьом, Давідік, Льоньчік, Назік, Серошка, Тімур*) та словотвірні (*Ванюша, Валічек*) особливості.

І хоч є декілька не запозичених від росіян імен, але їхній словотвір варіантів майже ідентичний з росієзмами:

- суфікс **-ик** || **-ік**: *Раджик, Давідік, Назік*;
- похідний суфікс **-чик** || **-ч'ік**: *Артурчик, Назарчик, Октайчик*;
- суфікс **-к-а**: *Володька, Льонька, Колька*;
- суфікс **-к-о**: *Сергійко*.

Поодинокі варіанти утворені за допомогою усічення (*Ден* < *Денис*, синкопа) чи різного наголошування (*Раджа* – *Раджа́*) або зміни закінчень (*Раджа* – *Радж*; закінчення **-а** і нульове). Спостережено також, що два різні імені мають однакові варіанти: *Радж* > *Раджик* [ра́жик] – *Радій* > *Раджик* [ра́жик]. Як правило, вдавалося зафіксувати лише деривати зі суфіксами, що надають тільки зменшено-пестливий відтінок, що зовсім не свідчить про відсутність суфіксів, які надають іменам

збільшено-згрубілий відтінок. Іноді для творення цього другого значення слугує повна офіційна форма, пор.: «*Як ласкаво, то кажу Давідік, а як насваритися, то Давид* (виділяючи ім'я силою голосу)» (І. Ванічек).

Отже, творення чоловічих варіантів імен торчинських ромів досить бідне і не відзначається оригінальністю.

2.9. Жіночий іменнік

В офіційних документах селищної ради записані такі імена повнолітніх жінок-ромів (у дужках указуємо кількість носіїв одного імені): *Аліна* (3), *Алла* (2), *Анжела*, *Анна / Ганна* (2), *Богдана*, *Валентина* (2), *Вікторія*, *Віталія*, *Галина* (3), *Дана* (2), *Євдокія*, *Жанна* (2), *Зінаїда*, *Зіта*, *Зоряна*, *Іванна*, *Катерина* (2), *Лариса* (2), *Лідія* (3), *Любов* (6), *Людмила* (5), *Марта*, *Надія* (7), *Наталія* (8), *Неоніла*, *Ніна*, *Оксана*, *Олена* (4), *Ольга* (2), *Рада* (2), *Раїса* (3), *Рита*, *Роза*, *Руслана*, *Світлана* (2), *Тамара*, *Тетяна* (3), *Яна*.

Іменнік учениць (34 дівчини): *Аїда*, *Алевтина*, *Аліна*, *Альбіна*, *Ангеліна* (2), *Анна*, *Даяна*, *Діана*, *Ірина*, *Каріна* (2), *Катерина* (3), *Ліза*, *Лілія*, *Луїза*, *Меланія*, *Надія*, *Наталія* (2), *Ніна*, *Оксана*, *Олена* (2), *Раїса*, *Регіна*, *Роксана*, *Русаліна*, *Руслана*, *Софія* (2), *Яна*.

При порівнянні цих двох іменників виявилось, що «ядро» становлять наймення *Наталія*, *Надія*, *Олена*, *Катерина*, *Анна* та *Ніна*; з'явилися і «модніші»: *Аїда*, *Даяна*, *Діана*, *Каріна*, *Регіна*, *Роксана*, *Русаліна*, які відсутні у православних святцях.

Отже, жіночий іменнік ромів із 56 імен. Найбільш улюблені наймення: *Наталія* (10), *Надія* (8), *Любов* (6), *Олена* (6), *Катерина* (5), *Людмила* (5), *Раїса* (4), *Галина* (3), *Анна / Ганна* (3), *Лідія* (3), *Тетяна* (3). Імена *Анна* і *Ганна* відбивають

ту саму тенденцію, що характерна для сучасного українського іменника: *Анна* – жителька міста, інтелігентка, перев. росіянка, *Ганна* – селянка, українка (у ромів останній варіант належить літнім жінкам). Здебільшого використані імена, записані у православних святцях, хоч є й інші, напр. західноєвропейського походження, – *Аліна, Анжела, Жанна*, пор. *Яна*; також відсутнє у святцях *Зоряна*. Деякі варіанти імен набули офіційного статусу: *Дана, Рита, Рада*; відсутнє в українській культурі найменування *Зіта*.

2.10. Походження жіночого іменника ромів

Більшість із перерахованих вище найменувань прийшли в Україну з прийняттям християнства. Як свідчить П. Чучка, «з середини ХХ ст. жіночий іменник українців стихійно збагачується за рахунок назв предметів живої природи, передусім назв декоративних квітів (*Гортензія, Жоржина, Лілея, Мальва, Півонія, Фіалка...*), та імен від назв атмосферних явищ (*Росана, Сніжана...*)» [Чучка 2002, 336–337], при цьому власне українських найменувань майже не виявлено. Інші жіночі імена походять щонайменше з десятка різних мов.

Гебрейського (давньоєврейського) походження:

Анна – «слово гебрейське *Anna* – милостива, схильна до доброго, милість, Благодать. <...> Народне і літературне *Анна*» [Огієнко I, 67].

Галина – «гр.*; *galēnē* – спокій, тиша; штиль на морі, тиха погода» [ВІЛ, 112].

Іванна – «із ст. євр.». «*Іоанна* – «панская ласка» – це з польського «*łaska Pańska*», цебто «Ласка Господня» (Божа)» [Огієнко II, 129].

Ліза – очевидно, це варіант імені давньоєврейського походження Єлизавета; *’Ēlīšebha* означає “обіцянка Богу”, “шанує Бога” [<http://riara.com.ua/shho-oznachaye-im-ya-yelyzaveta/>] чи бог мій – клятва, богом клянуся [ВІЛ, 122].

Тамара – «д. євр. *tamar* означає дактилову пальму» [Огієнко IV, 344].

Грецького походження:

Алевтина – «гр.; можливо, від *aleuō* – відбиваю» [ВІЛ, 104].

Алла – «гр.*; можливо, від *allē* (чол. р. *allos*) – інша, друга, наступна; в рос. м. могло виникнути від прикметника *алый*» [ВІЛ, 104].

Ангеліна – «Ангелі́на – гр. *ánгольська*» [Огієнко I, 63]; «*angelos* – вісник» [ВІЛ, 105].

Євдокія – «з гр. *Eudókia* – доброзичливість» [Огієнко II, 20].

Зінаїда – «з грецького і означає „Божественна”» [Огієнко II, 111].

Зіта – це ім’я поширене у мусульман та католиків, часто вживане в Індії; існує декілька версій походження, за однією з них має латинський корінь [<https://kakzovut.ru/names/zita.html>].

Ірина – «з грецького *Eirene* – мир, спокій. (У греків це була також назва богині миру)» [Огієнко II, 147].

Катерина – «з гр. *Alikatharina* – завжди чиста; *alī* завжди; *katharina* (від *katharidzein* – чистити)» [Огієнко II, 199]; це ім’я церква канонізувала лише після X ст. [Чучка 2002, 336].

Лариса – «з гр. *Larissa*, значення якого: чайка, морська птаха» [Огієнко II, 335].

Лідія – «з гр. *Lydia* – біломармурна (від *lydios* – біломармурний)» [Огієнко II, 373].

Марфа – «гр.; Martha; від арам. mārtā – пані, господиня» [ВІЛ, 142].

Меланія – «гр.; melaina – чорна, темна» [ВІЛ, 143].

Неоніла – «жіноче ймення (з грецького); значення цього терміна, мабуть, – ‘новоєгипетська’. Значення грецького прикметника neos – ‘новий’. А назву єгипетської ріки Ніл (по-грецькому Neilos) греки вживали також у переносному значенні – для означення єгиптянина» [Огієнко III, 262].

Ніна – «значення цього слова, від якого воно походить, – невідоме. У давніх греків ім’я Ninos було іменем і чоловічим, і жіночим. Але це ім’я греки взяли з асирійської мови, в якій воно звучало Nineveeh, і був відомий в історії асирійський король Nineveeh. У старогрецьких пам’ятках згадується жрекиня Ninos – із асирійського Nineveeh. Грецьке Ninos давні римляни вимовляли як Ninus; звідси й жіноча його форма – Ніна» [Огієнко III, 285].

Оксана – «із стцсл. Ксенія, а це з гр. Xénia – приязна, дружня, гостинна. Укр. пестливі форми: Ксєня (в Зах. Укр.), Оксáна (у Сх. Укр.)» [Огієнко II, 305].

Олена – «із церк.-слов’ян. Єлена, що походить з грецького Helené. Походження й значення цього терміна неясне» [Огієнко III, 370].

Раїса – «вірогідний етимон гр. radia – легка, готова» [Огієнко IV, 154].

Софія – «гр. Sophia – премудрість (Божа)» [Огієнко IV, 295].

Тетяна – «грецьке чоловічне ім’я Tatios, Tatianos від праслова tata перетворилось на східнослов. ґрунті на дуже популярне жіноче ім’я, яке у староукр. пам’ятках зустрічається і у формі Титиана» [Огієнко IV, 360].

Латинського походження:

Альбіна – «жін. до Альбін» [ВІЛ, 104], «лат.; albus – білий» [ВІЛ, 32].

Валентина – «лат. сильна» [Огієнко I, 196].

Вікторія – «з лат. victoria – перемога» [Огієнко I, 230].

Віталія – від чоловічого імені Віталій, «лат. vitalis – життєвий» [Огієнко I, 234].

Даяна – щодо походження існують різні версії; найправдоподібніше – це варіант імені Diana, що читається Дайана чи, дослівно, Даяна (див.: [<https://kakzovut.ru/names/dayana.html>]).

Діана – «лат.; deus – бог; в давньоримській міфології Діана (Diana) – богиня Місяця і полювання» [ВІЛ, 118].

Каріна – подвійне тлумачення: «*Карина*¹ – лат.; carina – киль корабля», «*Карина*² – нов.; від Карське море. Первісно – ім'я дівчинки, яка народилася на пароплаві «Челюскін» у серпні 1933 року під час історичної експедиції полярників» [ВІЛ, 129].

Лілія – «нов.; утв. за назвою квітки; лат. lilium – лілія» [ВІЛ, 136].

Наталія – «з латинського „natalis” (що є синонім лат. natus – народжений)» [Огієнко III, 227].

Регіна – «лат.; regina – цариця» [ВІЛ, 133].

Рита – це ім'я вважають короткою формою імені Маргарита; з лат. margarita – перлина [https://www.google.com/search?client=opera&hs=zai&sxsrf=ALeKk02IA7onS1wnRaYyUaUtKBUSoxYiGQ%3A1594890357766&ei=dRgQX_uXLur0qwH8g5-wBg&q=имя+рита+что+означает&oq=имя+рита&gs_lcp].

Роза, Розалія – «лат.; rosa – роза, троянда» [ВІЛ, 156].

Скандинавського походження:

Ольга – «...від часу поставлення Вондраком (у 1906–1908 рр.) твердження, що ім'я Ольга походить із стскандин. Helga, а ім'я Олег із стсканд. Helgi (корінь якого пов'язують з коренем німецького heiling – 'святий'), цей погляд досі залишився загально признаним» [Огієнко III, 371]; це ім'я церква канонізувала лише після X ст. [Чучка 2002, 336].

З європейських мов:

Анжела – «фр. Angélique; від лат. angelica – ангельська» [ВІЛ, 106].

Аліна – «нім. Alina, Aline; можливо, виникло через скороч. імен Ангеліна, Аделіна» [ВІЛ, 104].

Жанна – «фр. Jeanne – жін. до Jean» [ВІЛ, 123], тобто того ж походження, що укр. Іван.

Луїза – «фр. Louise; нім. Luise скороч. варіант від чол. Ludwig» [ВІЛ, 136]; «нім. Ludwig; двн. hlūt – відомий, гучний і двн. wig – боротьба, бій» [ВІЛ, 64].

Марта – «нім. Martha; те саме, що Марфа» [ВІЛ, 142].

Зі східних мов:

Аїда – «можливо, від араб. 'aīda – вигода, винагорода» [ВІЛ, 103].

Роксана – «жін. ім'я давньоіранського походження; raochsna – яскравий, блискучий. Ім'я перської дружини Олександра Македонського, доньки перського царя Дарія» [Огієнко IV, 193].

Руслана – «жін. до Руслан» [ВІЛ, 137]; «тюрк.; тур. Arslan, чув. ар'слан – лев» [ВІЛ, 83].

Слов'янського походження:

Богдана – від чоловічого імені Богдан, «калька з гр. Феодосій». <...> «Богоданный албо Богдан – от Бога даний... Лекс. 1627 р. 363» [Огієнко I, 162].

Дана – сучасна форма імен Деница, Даница, утворена від «денница» – ранкова зоря (назва планети Венера), форма уживана в Болгарії та Сербії. Інше тлумачення: Дана, можливо, коротка форма жіночого імені Данута – богиня місяця [<https://www.google.com/search?client=opera&q=имя+дана&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>].

Злата – «болг. Злата; злата – коротка форма прикм. жін. роду (від *златен* – золотий)» [ВІЛ, 125]; на думку П. Чучки, це ім'я західнослов'янського походження [Чучка 2002, 335].

Зоряна – «жін. до Зорян» [ВІЛ, 125]; слов'янське ім'я княжої доби [Чучка 2002, 335].

Любов – «запозичене із ст.-сл., де з'явилося як калька з гр. імені Charis; від charis – любов» [ВІЛ, 137].

Людмила – «мила людям, ім'я своє, слов'янське» [Огієнко П, 393]; «від *люд-* (люди) і *мил-* (милий)» [ВІЛ, 137].

Надія – «переклад запозиченого із ст.-сл. імені Надежда, що з'явилося як калька з гр. імені Elpis; від elpis – надія» [ВІЛ, 145].

Світлана – «жін. до Світлан» [ВІЛ, 158]; «*Світлан* – слов.; від *світл-* (світлий)» [ВІЛ, 85].

Яна – «жін. до Ян» [ВІЛ, 170], «п., ч. Jan, слц. Ján, бр. Ян; те саме, що Іван» [ВІЛ, 98].

Отож, жіночі імена ромів такого походження: гебрейського (давньоєврейського) 5 імен, грецького – 19, латинського – 11, скандинавського – 1, з європейських мов – 5, зі східних мов – 3 і 9 слов'янського походження. Усі жіночі імена адаптовані до української вимови і в такій формі вживані сучасними торчиськими ромками.

2.11. Варіанти жіночих імен

Причини постання цих форм ті ж, що й чоловічих варіантів (див. підрозділ 2.6). Оскільки нашими респондентами були переважно чоловіки, то й варіантів жіночих імен вдалося виявити порівняно небагато.

Аліна > *Алінка* [ал'інка]

Алла > *Ала* [áла], *Алка* [álка]

Валентина > *Валя* [вáл'а], *Валька* [вáл'ка], *Валюша* [вал'úша], *Валюшка* [вал'úшка]

Галина > *Галя* [гáл'а], *Галка* [гáлка], *Галька* [гáл'ка]

Жанна > *Жана* [жа́на], *Жанка* [жа́нка]

Зіта > *Зітка* [з'ítка]

Зоряна > *Зорянка* [зор'áнка]

Іванна > *Івана* [іва́на], *Іванка* [іва́нка]

Катерина > *Кáтя* [ка́т'а], *Катюша* [кат'úша], *Катюшка* [кат'úшка]

Каріна > *Карина* [карі́на], *Каринка* [карі́нка]

Лариса > *Лариска* [ларі́ска], *Ларіска* [лар'іска], *Лара* [ла́ра], *Лáрка* [ла́рка]

Лідія > *Ліда* [лі́да], *Лідка* [лі́тка], *Лідочка* [лі́дочка]

Любов > *Люба* [л'úба], *Любка* [л'úбка || л'úпка], *Любочка* [л'úбочка]

Людмила > *Людміла* [л'удм'іла], *Людмилка* [л'удмíлка], *Люда* [л'úда], *Людка* [л'úтка]

Марина > *Маринка* [марі́нка], *Марійка* [мар'і́йка]

Марта > *Марточка* [ма́рточка]

Надія > *Надя* [на́д'а], *Надька* [на́д'ка]

Наталія > *Наташа* [ната́ша], *Наташка* [ната́шка]

Ніна > *Нінка* [н'інка]

Оксана > *Оксанка* [окса́нка], *Ксюха* [кс'úха], *Ксюшка* [кс'úшка]

Олена > *Лена* [л'эна], *Лєнка* [л'энка]

Ольга > *Оля* [ол'а]

Тетяна > *Таня* [тан'а], *Танька* [тан'ка]

Як бачимо, і серед жіночих імен торчинських ромів не виявлено оригінальних варіантів.

2.12. Словотвір варіантів жіночих імен

Як встановила О. Нестерчук, для творення варіантів від повних жіночих імен на Західному Поліссі використано 25 загальноновживаних формантів: *-еш-а*, *-ис'к-о*, *-ишч-е*, *-он'к-а*, *-ох-а*, *-ош-а*, *-ун'-а*, *-ус'-а*, *-ух-а*, *-ц'-а* та ін. [Нестерчук 2014, 6], однак ромський словотвір набагато бідніший.

Як і в чоловічому іменнику, серед жіночих варіантів виявлено багато росізмів: *Валюша*, *Катюша*, *Наташа*, *Ксюха*, *Лена* та ін. У частині спільних українсько-російських варіантів збережено російську фонетику або «змавповано» її, бо так краще звучить, пор.: *Ларіска*, *Людміла*, *Маріна*. Росізви перейняті за посередництвом українців (та й не тільки торчинців), у мовленні яких такі форми давно вже на чільному місці.

Усічення імен як словотвірний засіб досить продуктивне (*Валентина* > *Валя*, *Галина* > *Галя*, *Любов* > *Люба*, *Ольга* > *Оля*), щоправда тут не завжди можна встановити, чи це оригінальний варіант імені, чи запозичений у «готовому» вигляді, очевидно, переважають запозичення.

Найбільш поширений загальноновживаний формант – *-к-а*, який може бути доданий до повного (*Жанка*, *Людмилка*) чи усіченого імені (*Любка*, *Надька*), до українського (*Галька*, *Оксанка*) чи російського варіанта (*Ксюшка*, *Лєнка*). Меншою продуктивністю відзначається суфікс *-очк-а*: *Лідочка*, *Любочка*.

У мовленні втрачено подовження приголосних (*Ала, Жана*), дзвінкі часто оглушуються (*Л'упка, Л'утка*). Ім'я *Марина* засвідчено з двома різними варіантами – *Маринка* і *Марійка*.

2.13. Імена по батькові

[Чи вживають роми імена по батькові?] «*Так. На бесідах ризних. Будь-яка велика б'єсіда и даже однолітки і їхні там старші за виком и при спилкуванні один до одного вони так и звертаються один до одного по батькови*» (Р. Юзепчук) (*б'єс'іда* – тут: 'гостювання; угощення з нагоди празника, хрестин і т.ін.').

В офіційних записах деяких імен по батькові, особливо незвичних для українців, знаходимо деякі порушення у їхньому творенні, пор.: *Севушович, Садієвич*.

Зауважимо, що, на жаль, ми не маємо більше ніяких фіксацій таких антропонімів.

Розділ III

Прізвища торчинських ромів

3.1. Становлення прізвищ

Типовою офіційною структурою для іменування особи в Україні прийнято вважати тричленну форму – *прізвище + ім'я + ім'я по батькові*. Хоч у побутовому мовленні для ідентифікації особи вистачає самого імені, а для представників влади або певної шанованої особи – ім'я та ім'я по батькові. Але «базовою назвою офіційних дво- і трислівних формул є прізвище, через котре виражається спорідненість між іменованими. Родинний стосунок денотата до його батька виражається через ім'я по батькові (рос. *отчество*), модель якого Росія нав'язала наддніпрянським українцям у серед. XIX, а наддністрянським та

надтисянським – у серед. ХХ ст.» [Чучка 2002, 429]. Така ж тричленна форма обов'язкова для ромів в Україні, а отже, і в Торчині.

Як відомо, «прізвище є наймолодшим класом українських антропонімів; щоправда у знатних людей прізвища сформувалися раніше» [Чучка 2000, 495]. Становлення їх як класу антропонімів відбувалося упродовж багатьох століть, аж поки не стали обов'язковими для кожного члена суспільства та не почали передаватися у спадок нащадкам. «Спроби закріпити прізвища за всіма громадянами російської України робилися вже в ХVІІ ст., але першим документом, який регламентував їх уживання, став «Новий громадянський кодекс 1826 року». Для українців Австрії та Угорщини систему прізвищ запроваджено декретом цісаря Йосифа ІІ в листопаді 1780 року. Декрет зобов'язував кожного мати своє прізвище та встановлював правила їх уживання. «Загальної суми прізвищ українців дотепер не встановлено. За нашими підрахунками, їх число коливається між 100 і 150 тисячами одиниць» [Чучка 2002, 432].

Прізвищам серед інших антропонімів (власних імен, прізвиськ, псевдонімів і т.д.) властиві такі ознаки:

- 1.Юридична обов'язковість.
- 2.Родинна спадковість.
- 3.Часова стабільність.
- 4.Мінімальне звукове варіювання.
- 5.Максимально можлива індивідуалізація [Чучка 2005, ХІІ].

Тому в період юридичної стабілізації (кінець ХVІІІ – початок ХІХ ст.) «кожне з т. зв. стандартне українське

прізвище з ономасіологічної точки зору відповідало на одне з таких запитань:

1. Чиїм сином був засновник роду, поймаєнований цим прізвищем (*Брехлійчук, Бугаєнко, Гаврілів, Панасюк, Федорішин, Шівчик...*)?

2. Яким він був на зовнішність або за внутрішніми ознаками (*Бабій, Білоус, Брікало, Буркало, Гладкий, Дикун...*)?

3. Звідки він був родом або звідки прийшов (*Бережняк, Верховинець, Волоський, Зайда, Молдавчук, Турок...*)?

4. Ким він був за видом діяльності або за фахом (*Вівчар, Колодій, Мельник, Рубайвільха, Староста...*)?

5. Чим володів або не володів денотат, чи до якого соціального стану належав (*Безвєрхий, Богач, Сирохман, Сухомлін, Чорновіл...*)?

6. Ким був у сім'ї (*Годіванець, Зятюк, Найда, Приймак, Притула, Сіновець...*)?

7. Яку пригоду пережив (*Вунадок, Мальіванець, Погорілець, Продан, Схіваник...*)?» [Чучка 2005, XIII].

Отже, *прізвище* – це «найменування особи, набуте при народженні або вступі в шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість» [СУМ VIII, 108], а в енциклопедії «Українська мова» наголошено, що це «обов'язкове спадкове власне іменування людини, яким окрім неї в офіційних сферах називають кожного з членів родини» [УМ 2000, 494].

Як на основі власних особових імен (див. розділ II), так і на основі прізвищ не-торчинцям неможливо диференціювати, які антропоніми належать українцям, а які ромам, пор.: *Бортник, Гученко, Ковальчук, Марцинкевич, Покальчук, Чижевич* та ін., однак торчинці добре знають, що серед них

немає корінних українців з прізвищами *Головацький, Стоянович, Чужук, Юзепович* та ін., тобто носії цих власних назв – роми.

3.2. Географія сучасних прізвищ ромів

Виявлено 16 прізвищ, що належать повнолітнім ромам (зрозуміло, що кількість носіїв одного прізвища залежить від кількості дітей у родині; див. ще витяг зі списку учнів): *Берлевич, Бортник, Головацький* (3), *Гученко* (11), *Касперович, Ковальчук* (3), *Коржєвич, Марцинкевич / Марценкевич* (10), *Нагаловський* (3), *Покальчук* (5), *Рзаєв, Стоянович* (27), *Чижевич, Чужук* (5), *Юзепчук* (78), *Яковлев*. Прізвище *Ванічек* належить змішаній українсько-ромській сім'ї, глава якої – українець.

Учні-роми шкільного віку з такими прізвищами: *Бобенко* (1), *Гученко* (9), *Коржєвич* (2), *Марцинкевич* (4), *Марценюк* (1), *Покальчук* (1), *Стоянович* (13), *Юзепчук* (29); і учень *Ванічек* (1) зі змішаної ромсько-української сім'ї, у якій мати теж зі змішаної сім'ї, а батько українець (прізвище, очевидно, чеського походження: навколо Торчина в роки другої світової війни ще були чеські та словацькі колонії). Отже, загальна кількість ромських прізвищ – 18, що належить понад трьом сотням сучасних ромів Торчина.

Здійснена спроба описати географію цих прізвищ, для чого скористалися доступними нам лексикографічними працями та інтерактивною картою прізвищ [<https://ridni.org/index.php>], створеною *Генеалогічним Товариством РІДНІ*. Зауважимо, що дані карти показують функціонування прізвищ на території України у період 2012–2013 років, тобто до початку російської агресії, після якої відбулося декілька хвиль переселень з

окупованої території. І ще одне уточнення: ця карта не відображає національності носіїв прізвища.

Отже, прізвища, однозвучні з ромськими, зафіксовані по всій території нашої країни, пор.:

Берлевич – за картою прізвищ, лише 19 носіїв на Черкащині і Волині [<https://ridni.org/karta/берлевич>].

Бобенко – поширене переважно на сході України, частково на заході та в Києві; кількість носіїв 96 [<https://ridni.org/karta/бобенко>].

Бортник – *Бортник* || *Бортнік* в 11 н.п. Волинської обл., у 4 Рівненської та в 1 Львівської [СП, 44]; у Житомирській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській обл. [Редько 2007, 92]; на Чернівеччині [СППСО, 53]; на Гуляйпільщині у 5 н.п. [Горпинич 2007, 46]; за картою прізвищ, носіїв понад 3200 в усіх областях України, але найбільше на заході [<https://ridni.org/karta/бортник>].

Головацький – у 2 н.п. Волинської обл. [СП, 92]; у Дніпропетровській, Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській обл. та в Лемківщині [Редько 2007, I, 223]; носіїв майже 8 сотень [<https://ridni.org/karta/головацький>]; *Главацький* у 5 н.п. Волинської та 1 у Львівській обл. [СП, 88]; у Волинській, Львівській, Рівненській, Хмельницькій обл. [Редько 2007, 210]; на Чернівеччині [СППСО, 96]; на Гуляйпільщині у 4 н.п. зафіксовано прізвище Головецький [Горпинич 2007, 76]; носіїв майже тисяча здебільшого на заході та південному заході України [<https://ridni.org/index.php>]; *Гловацький* у 7 н.п. Волинської обл. [СП, 89]; *Главицький* лише у Чернівецькій обл. [Редько 2007, 210].

Гученко – в 1 н.п. Волинської обл. [СП, 109] та у Вінницькій обл. [Редько 2007, 270]; на Лубенщині [Кравченко 2004, 169]; носіїв вісім сотень – на заході та сході України

[<https://ridni.org/karta/гученко>]. Зауважимо, що Г. Гуртовий згадує родину торчинських ромів з прізвищем *Ученко* [Гуртовий 2014, 318], очевидно, це гіперпоправна форма прізвища *Гученко* (початкова літера *г* сприйнята як приставний – протетичний – звук, що характерний для слів з початковим голосним у поліських та волинських говірках, пор.: *гóко, гóзиро, годін, гучен', гучітел'* та ін., а для мовлення корінних торчинців якраз характерне уникання цього початкового звуку) (див. ще підрозділ 0.2.5). Виявлено 35 носіїв прізвища *Ученко*, насамперед на Волині у Володимирі-Волинському, декілька в Києві і на півдні України [<https://ridni.org/karta/ученко>]. У Торчині це прізвище нині зареєстроване лише з початковим *г*.

Касперович – в 1 н.п. Волинської обл., у 2 н.п. Брестської обл. Республіки Білорусь [СП, 167]; три сотні носіїв в усіх областях України [<https://ridni.org/karta/касперович>].

Ковальчук – у 217 н.п. Волинської обл., 32 Рівненської, 8 Львівської, у 3 н.п. Брестської обл. [СП, 182–183]; у Волинській, Вінницькій, Дніпропетровській, Житомирській, Запорізькій, Кіровоградській, Львівській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській, Хмельницькій, Харківській, Херсонській, Чернігівській та Черкаській областях, на Перемишлянщині і Холмщині [Редько 2007, I, 482]; на Чернівеччині [СПІСО, 179]; у чотирьох н.п. Гуляйпільщини [Горпинич 2007, 151]; понад 70 тисяч носіїв у всіх областях України [<https://ridni.org/karta/ковальчук>].

Коржевич – в 1 н.п. Волинської обл. [СП, 193]; майже три сотні носіїв з перевагою у Волинській та Рівненській областях [<https://ridni.org/karta/коржевич>].

Марцинкевич / Марценкевич (10) – в 1 н.п. Волинської обл. та в 1 Рівненської [СП, 249]; на Чернівеччині [СПІСО, 229]; майже

чотири сотні носіїв з перевагою на півночі України [<https://ridni.org/karta/марцинкевич>; <https://ridni.org/karta/марценкевич>].

Марценюк – 5196 носіїв цього прізвища, які мешкають переважно на заході та півдні України [<https://ridni.org/karta/марценюк>]; за даними Ю. Редька, носії цього прізвища у Волинській, Львівській, Київській та Хмельницькій областях [Редько 2007, 659].

Нагаловський (3) – лише 4 носії у Волинській та Рівненській областях [<https://ridni.org/karta/нагаловський>]; див. *Нагловський* в 1 н.п. Рівненської обл. [СП, 270].

Покальчук (5) – у Волинській обл. [Редько 2007, II, 840]; усіх понад 330 носіїв переважно у Волинській, Рівненській та Житомирській областях [<https://ridni.org/karta/покальчук>].

Рзаєв – носіїв понад трьох сотень майже в усіх областях України [<https://ridni.org/karta/рзаєв>].

Стоянович (27) – у 4 н.п. Волинської обл., в 1 Львівської [СП, 379]; прізвище відзначає і Ю. Редько на Львівщині [Редько 2007, 1017]; майже пів сотні носіїв з перевагою у Волинській області [<https://ridni.org/karta/стоянович>].

Чижевич – у 3 н.п. Волинської обл. [СП, 432]; у Волинській і Львівській обл. [Редько 2007, 1167]; майже дві сотні носіїв, найбільше у Волинській області [<https://ridni.org/karta/чижевич>].

Чужук (5) – виявлено на Чернівеччині [СППСО, 387]; в Україні лише 43 носії, найбільше – у Волинській області [<https://ridni.org/karta/чужук>].

Юзепчук || *Юзипчук* (78) – у 7 н.п. Волинської обл. [СП, 459]; на Рівненщині [Редько 2007, 1236]; в Україні понад пів тисячі носіїв, найбільше у Волинській області

[<https://ridni.org/karta/юзепчук>]; фонетичний варіант *Юзефчук* – у 3 н.п. Волинської обл. [СП, 459]; на Чернівеччині [СППСО, 406]; в Україні лише 64 носії [<https://ridni.org/karta/юзефчук>]. Літери *е* чи *и* в середині цього прізвища «об'єднують» своїх, тобто близьких родичів, пор.: [Чи всі Юзепчуки родичі?]. «*Не всі. Є Юзепчук через е, є Юзипчук через и*» (Р. Юзепчук).

Яковлев – пор. *Яковлев* – у 2 н.п. Волинської обл. [СП, 463]; на Чернівеччині [СППСО, 410]; у трьох н.п. Гуляйпільщини [Горпинич 2007, 371–372]; понад 4 700 носіїв переважно на півдні України [<https://ridni.org/karta/яковлев>].

Зі змішаної українсько-ромської сім'ї прізвище *Ванічек* – лише 12 носіїв на Волині та в Обухові [<https://ridni.org/karta/ванічек>].

Отже, не виявлено жодного унікального прізвища, характерного для торчинських ромів, – усі вони досить поширені в різних областях України.

3.3. Твірні основи прізвищ

Дослідниця прізвищ Л. Кравченко слушно зауважує: «Прізвище як окремий клас антропонімів, що остаточно сформувався ще два століття тому, а відтак зберіг у своєму складі українські лексеми того періоду, найбільше порівняно з іншими онімами концентрують лінгвістичну та історичну інформацію, найповніше відображають колишні реалії життя народу. Тому будь-які розвідки з регіональної антропонімії, а особливо ті, що торкаються прізвищ та прізвищевих назв, є цінним матеріалом для лексикології, дериватології та інших мовних дисциплін» [Кравченко 2004, 3], адже «первісно, коли утворювалась особова назва, кожне прізвище (прізвисько) було чимось обумовлене і щось означало», про що свідчать «чотири основні лексико-семантичні групи прізвищ, утворених 1) від

імен; 2) за походженням або за місцем проживання; 3) за соціальною (класовою) приналежністю або за постійним заняттям (професією); 4) від якоїсь індивідуальної ознаки (найчастіше фізичної чи психічної властивості) їх першого носія» [Редько 1966, 8–9].

Дослідивши антропоніми півдня Волинської області, Л. Лісова встановила, що з-понад 27 000 прізвищ 31,99 % становлять відіменні назви (від 670 чоловічих і 51 календарного жіночого імені), 14,3 % відтопонімних прізвищ, решта – відапелятивні утворення [Лісова 2014, 6–8].

Аналіз твірних основ прізвищ ромів показав майже ідентичний результат (порівняйте з даними, наведеними нижче). В аналізі подаємо різні думки дослідників.

Деривати від власних особових імен

Гученко – «від слов'янського особового імені Гуч, уперше письмово засвідчене 1423 році в марамороському селі Крачуново, що біля Марамороського Сигота: кр. *Huch f. Oltus* (Bélay 161). У 1649 році антропонім Гуч уже виступає в ролі прізвищевої назви громадянина м. Мукачева: *Hucz Pal* (Leh Ver III 439) та в Галичині» [<https://ridni.org/karta/гученко>]; «Патронімічне, утв. за допомогою суф. -енк-о від прізвиськ Гук або Гуч; перв. значення – „син Гука (Гуча)”» [Редько 2007, 270].

Марцинкевич / Марценкевич – «В підключених нами етимологічних словниках відомості про походження прізвища **МАРЦЕНКЕВИЧ** відсутні» [<https://ridni.org/karta/марценкевич>; <https://ridni.org/karta/марцин-кевич>]. Очевидно, це утворення від варіанта імені *Марцін* < Мартин; пор. польське *Marcin* [Grzenia 2002, 227].

Марценюк – «В підключених нами етимологічних словниках, відомості про походження прізвища *МАРЦЕНЮК* відсутні» [<https://ridni.org/karta/марценюк>]; «*Марцинюк*. Патронімічне, утв. за допомогою суф. -'ук від власного імені (прізвиська) *Марцин*; перв. значення – „син *Марцина*”» [Редько 2007, 659]; пор. польське *Marcin* [Grzenia 2002, 227].

Стоянович < *Стоян* – «це традиційне слов'янське ім'я, найбільш улюблене та опоетизоване македонцями, сербами та болгарами (Илчев 467). Його походження виводять із дієслова *stojati* та суфікса -ань. А первісна семантика імені, яку в ньому вбачають, – це побажання в охоронних цілях – *Нехай зостанеться живим!* (Кнаррова 168). Сама ідея наділити ім'я захисною функцією, за В. Будзішевською, до балканських слов'ян прийшла від тюркських чи монгольських народів, а завдяки болгарам вона поширилася на всю слов'янську північ (Budziszewska 239, 240). Найдавніші записи цього імені на українських теренах сягають XIV ст.» [<https://ridni.org/karta/стоянович>]; «Давньослов'янське чоловіче ім'я *Стоян* того ж кореня, що й *устояти*, *стійкий*» [Чучка 2005, 536]; «Патронімічне, утв. за допомогою суф. -ович від прізвиська *Стоян*; перв. значення – „син *Стояна*”» [Редько 2007, 1017].

Юзепчук – «В підключених нами етимологічних словниках, відомості про походження прізвища *ЮЗЕПЧУК* відсутні» [<https://ridni.org/karta/юзепчук>]; «Патронімічне; утв. за допомогою суф. -чук від власного імені *Юзеп* (від *Юзеф*, *Йосип*); перв. значення – „син *Юзеп*”» [Редько 2007, 1236]; пор. польське ім'я *Józef* [Grzenia 2002, 174].

Яковлев – суфіксальне утворення від імені *Яків*; фонетика свідчить, що прізвище російського походження.

Деривати від інших антропонімів (здебільшого від прізвиськ).

Чижевич – «Особове ім'я [Чиж] пішло від назви птаха *чиж*. У латиномовних записах *Затисся* ім'я *Чиж* фіксується вже з 1221 року. У польській транслітерації 1461 року цей антропонім має вигляд: *rap Jussko Cziżb* (SSNO I 444). Крім наведеного запису польські письмові джерела з українських земель XII–XV століть наводять ще декілька записів, у яких лексема *Чиж* та її дериват *Чижик* мають однозначно український графічний вигляд» [<https://ridni.org/karta/чижевич>]; «Патронімічне, утв. за допомогою суф. -евич від прізвиська *Чиж*; перв. значення – „син *Чижа*”» [Редько 2007, 1167].

Бобенко – відомості про прізвище відсутні [<https://ridni.org/karta/бобенко>]; Ю. Редько прізвище *Бобенчик* вважає дериватом із зменш. суф. -ик від прізвиська *Бобенко* [Редько 2007, 75], тоді прізвище *Бобенко* утворено семантичним способом.

Покальчук – «В підключених нами етимологічних словниках, відомості про походження прізвища **ПОКАЛЬЧУК** відсутні» [<https://ridni.org/karta/покальчук>]; пор. таке: «Патронімічне, утв. за допомогою суф. -чук від прізвиська *Покало*; перв. значення – „син *Покала*”» [Редько 2007, 840].

Указівка на професію чи заняття першоносія

Очевидно, ці прізвища пройшли стадію онімізації, спершу функціонуючи як прізвиська.

Бортник – той, хто займається бортництвом, тобто розведенням бджіл у бортах; лісове бджільництво; від *бортъ* ‘дупло’ [<https://uk.wikipedia.org/wiki/Бортник>]; «утв. семант. способом від апелятива *бортник* (= *пасічник*); вказувало на заняття» [Редько 2007, 92].

Ковальчук – суфіксальний дериват від українського апелятива *коваль* [<https://ridni.org/karta/ковальчук>], а *ковальчук* ‘син чи учень коваля’.

Індивідуальні ознаки першоносія

Головацький – певно, від *головач* ‘той, хто з великою (розумною) головою’ (див.: [<https://ridni.org/karta/головацький>]), що в проміжний період виступало прізвиськом.

Відапелятивні утворення (?)

Сучасні дослідники вважають, що більшість таких утворень пройшли стадію онімізації, напр.: апелятив *жила* > прізвисько *Жила* > прізвище *Жила*, син Жили – *Жиленко*, *Жилюк*, *Жилович* і т.д.

Таких прізвиськ у ромів 4 із 18 зафіксованих.

Коржевич – від апелятива *корж* “коржик”, “перепічка” (Гр II 283; СУМ IV 288) [<https://ridni.org/karta/коржевич>], хоч прізвище могло бути утворене і від власної назви *Корж* (прізвисько), про що свідчить патронімічний суфікс *-евич*.

Чужук – «В підключених нами етимологічних словниках, відомості про походження прізвища ЧУЖУК відсутні» [<https://ridni.org/karta/чужук>]; очевидно, того ж походження, що й прізвище *Чужак* – «утв. семант. способом від апелятива *чужак* (= *чужинець*; *нерідна людина, не родич*)» [Редько 2007, 1176], можливо, теж через стадію онімізації.

Берлевич – незрозумілого походження [<https://ridni.org/karta/берлевич>]; можливо, від *берло* ‘скипетр’ [Грінченко I, 52] (*скіпетр* ‘жезло, знак влади монарха’ [Огієнко IV, 268]), що первинно функціонувало як прізвисько, а з нього постало *Берлевич* – ‘син Берла’.

Касперович – відомості відсутні [<https://ridni.org/karta/касперович>]; можливо, від апелятива *каснер* (орн.) ‘деркач, *Crex pratensis* Bechst., – запозичення з польської мови, утворене на основі власного імені *Kasper*, *Каспер* [ЕСУМ II, 399]; див. походження п. *Kasper* [Grzenia 2002, 185–186].

Одне прізвище незрозумілого походження. Тут зауважимо: якщо ці прізвища похідні від прізвиськ, то варто говорити не про їхнє походження, а про мотивацію, яка, очевидно, вже утрачена.

Нагаловський – «В підключених нами етимологічних словниках, відомості про походження прізвища **НАГАЛОВСЬКИЙ** відсутні» [<https://ridni.org/karta/нагаловський>].

Запозичене прізвище з незрозумілою твірною основою:

Рзаєв – «В підключених нами етимологічних словниках, відомості про походження прізвища *РЗАЄВ* відсутні» [<https://ridni.org/karta/рзаєв>]; можливо, російсько-тюркського (?) походження, як і російського *Яковлев*; див., напр., словникову статтю: азербайджанський письменник з псевдонімом *Рза Расул* – носій прізвища *Рзаєв* [УРЕС III, 132].

Отже, 33% прізвищ відіменного походження, 16% дериватів від прізвиськ, 11% можливого відапелятивного походження, 11% прізвищ указують на заняття засновників роду, 5,6% характеризують першоносія; інші незрозумілого походження. Порівняння прізвищ ромів з чотирма лексико-семантичними групами твірних основ цих українських антропонімів, які виділяє Ю. Редько та інші дослідники, виявилось, що серед проаналізованих відсутня лише група «за

походженням або за місцем проживання». Чи це не натяк на нескінченну дорогу, що стелилася перед романами?

3.4. Словотвір прізвищ

Як слушно зауважив І. Вихованець: *«Багато на світі мов. У різних народів вони неоднакові, проте мислення людей збігаються. Це виявляється навіть у прізвищах. Прізвища формувалися в той самий спосіб. Іноді видається, що люди неначебто збиралися з усіх усюд на раду і домовлялися про спільні дії. Бо дивує однаковий підхід багатьох народів до творення прізвищ. Якщо українець хотів відзначити, що дитина є сином свого батька, то використовував у прізвищах суфікси -енко або -ук. Росіяни брали для таких потреб суфікс -ов. Грузини вдаються до -швілі, вірмени – до -ян. Шотландці мають початкове мак-. Поняття 'син свого батька' закріплювалося мовами світу по-різному. Але спосіб мислення у людей подібний»* [Вихованець 1990, 110].

А дослідник українських антропонімів П. Чучка спостеріг ще й таке: *«За морфемною структурою сучасні прізвища українців становлять дві великі групи назв – первинні і вторинні утворення. Перші з них – це колишні безафіксні та афіксальні апелятиви типу гончар, медвідь, муха, приходько, чорногуз або рідкісні імена типу Татомир, Урбан, Ярош, які ставали прізвищами без того, аби приймати якісь спеціальні „прізвищеві” форманти. Більшість таких імпліцитних патронімів сконцентрована на Правобережній Україні, і вони типологічно ближчі до польських, словацьких, чеських, угорських та румунських прізвищ. Другі – новітні суфіксальні утворення, які постали в результаті додавання спеціальних патронімічних формантів -енко, -юк, -чук, -ич, -ович, -як, -*

инець... до батькового чи матиного іменування (напр., Тарасенко, Гаврилюк, Конончук, Воронич, Максимович, Студеняк, Пертишинець...), аби в такий спосіб показати, кому саме належала іменована особа. Типологічно вторинні утворення ближчі до болгарських, сербських, хорватських та російських стандартних моделей прізвищ» [Чучка 2002, 432–433].

Л. Кравченко так характеризує ці два різновиди деривації: «Лексико-семантичний спосіб творення прізвищ полягає тільки в зміні функції базової назви: особове ім'я, прізвисько чи апелятивне означення особи, не зазнаючи жодних формально-структурних змін, ставало спадковим іменуванням (Галушка, Кулик, Рибка, Дацій, Ясько). Морфологічний, або афіксальний, як його називають деякі дослідники, спосіб творення прізвищ полягає в одночасній зміні функції та структури лексеми: особове ім'я, прізвисько чи апелятивне означення особи ускладнювались певними словотвірними формантами й переходили в спадкові родові найменування. Для прізвищ морфологічного типу характерна низка антропонічних суфіксальних формантів, що, сполучившись із різними твірними основами, утворюють структури, які не мають омонічних відповідників на апелятивному рівні (Сушич < сухий; Сметанко < сметана)» [Кравченко 2004, 47].

Дослідники прізвищ зазначають, що продуктивність морфологічного словотворення, як правило, значно вища від лексико-семантичного.

Ю. Редько у додатках до монографії подав карту «Найбільш поширені в кожній області УРСР 4 типи прізвищ» [Редько 1966], установивши, що для Волинської області

найхарактерніші такі деривати: 1) із суфіксами -ук, -чук; 2) семантичні утворення; 3) на -ський, -цький; 4) із суфіксом -ик.

Дослідження Л. Лісової показало, що 13,74 % прізвищ волинян утворено за допомогою поліфункційного суфікса -ук (-'ук, -чук); 16,59 % – за допомогою формантів -ов, -ев; 12,07 % із суфіксом -ськ-ий (-зьк-ий, -цьк-ий); 6,49 % з суфіксом -ин та його фонетичним варіантом -ін; 5,08 % – з -к-о; 4,22 % – з -ик; інші суфікси менше 4 %, при цьому зауважено, що прізвища з патронімами суфіксами -ович (-евич), -ич, -енк-о охоплюють 8,27 % проаналізованих прізвищ. Серед лексико-семантичних утворень переважають антропоніми, співвідносні з варіантами календарних та дохристиянських імен (13,18 %), апелятивами мотивовані 8,84 % прізвищ [Лісова 2014, 8–11].

За порадою Ю. Редька – «...За своїм походженням і будовою, а також за морфологічними ознаками українські прізвища треба поділити на дві групи: прізвища прикметникового і прізвища іменникового типу», хоч «кожне прізвище як родова назва особи належить до розряду іменників» [Редько 1966, 81] – всі ромські прізвища поділяємо на два типи – прикметникові та іменникові.

Прізвища прикметникового типу. Серед торчинських ромів виявлено лише два прізвища прикметникового типу з суфіксом -ськ-ий: *Нагаловський, Головацький* < головач + -ськ-ий (11% від загальної кількості прізвищ). «Уже пам'ятки давньоруського періоду свідчать, що суфікс -ськ- служив для утворення відносних прикметників. За допомогою його формувалися прикметники від назв місцевостей, племен, народностей, країн, держав, для вираження приналежності. <...> Утворені таким способом відносні прикметники дуже

часто ставали родовими прізвищами, особливо якщо походили від назв населених пунктів» [Редько 1966, 81–82].

Прізвище *Яковлев* за походженням – російський присвійний прикметник; очевидно, і прикметникового типу інше чужомовне *Рзаєв* (азербайджанське –?); обидва становлять теж 11%. Л. Кравченко зазначає: «Прізвища зі спільнослов'янським присвійним формантом *-овъ* відомі або були відомі багатьом слов'янським мовам, у яких вони зазнавали певних звукових змін відповідно до фонетичних законів тих мов (український *-ів*, російський *-ов*, білоруський *-аў*, польський *-ów*)» <...> і «первісно виникали словосполучення, до складу яких входили присвійні прикметники, похідні від власних імен, лише потім відбувалася антропонімізація форманта *-ов*, який з'явився у структурі імен по батькові та прізвищ» [Кравченко 2004, 83]. Аналізований суфікс *-єв* відповідав би українському *-ів* (*-ієв*), з чого робимо висновок, що це запозичення з російської мови (допускаємо також можливе зросійщення прізвища, що часто траплялося в офіційних записах, особливо сходу і півдня України).

Отже, прикметникового типу лише чотири прізвища (22%).

Інші 14 прізвищ іменникового типу з такими словотворчими суфіксами:

-евич і його варіант *-ович* (*Берлевич, Коржевич, Марцинкевич / Марценкевич, Чижевич, Касперович, Стоянович*) – 33%; пор. спостереження П. Чучки: «Давній слов'янський двоморфемний суфікс (м'який еквівалент суфікса *-ович*), який постав унаслідок злиття посесивного суфікса *-єв* та патронімного суфікса *-ич* для того, аби утворювати назви для синів від іменування батька» [Чучка 2005, XXX];

-енк-о (Бобенко, Гученко) – 11%. Характеристика Ю. Редька: *«Суфікс цей один із найпродуктивніших і найбільш характеристичний як формант українських прізвищ. Прізвища, утворені за його допомогою, становлять 10,57% прізвищ, утворених шляхом суфіксації. Суфікс -енк-о належить до патронімічних, отже, прізвища на -енк-о майже завжди означають сина того, кого називає передсуфіксальна частина»* [Редько 1966, 121];

-ук / -'ук (графічно -ук і -юк) (Марценюк, Чужук) – 11%;
-чук (Ковальчук, Покальчук, Юзенчук) – 16,6%. *«Для утворення українських прізвищ ці суфікси виявились надзвичайно продуктивними. За кількістю прізвища на -ук, -чук займають перше місце серед іменникових прізвищ, утворених суфіксальним способом, і становлять 16,57%»* [Редько 1966, 151]. П. Чучка ці два останні подані нами суфікси розглядає як один з варіантами – -ук/-юк/-чук, даючи таку характеристику: *«Давній український демінутивний суфікс, який, крім об'єктивної здібності, здатний виражати й суб'єктивну оцінку, зокрема, пестливість, іронію, а часом навіть зневагу, спроможний утворювати катойконіми (довжанюк, жукивчук, косівчук, новоселюк, свалявчук...), а головне – назви сина від батькового чи матиного іменування (Антонюк, Меланчук, Поштарюк...)»* [Чучка 2005, XXXVI–XXVII]; а форманти -юк/-чук вважає тюркського походження [Чучка 2005, XXXIX], з чим не погоджуються ні Ю. Редько, ні В. Німчук [Редько 1966, 151].

Лексико-семантична деривація – це *«прізвища, співвідносні з власними іменами і загальними назвами»*, вони *«становлять одну з найбільших груп українських прізвищ. Щодо прізвищ, однозвучних з іменами, то треба думати, що*

*первісно вони справді були іменами основоположників роду, а згодом стали прізвиськами чи прізвищами нащадків, не зазнаючи жодної зміни. <...> Прізвища, які дорівнюють іменникам – загальним назвам (апелятивам), були первісно прізвиськами» [Редько 1966, 96]. Серед прізвищ торчинських ромів виявлено одне, утворене лексико-семантичним способом, – це *Бортник* (5,6% від загальної кількості прізвищ).*

3.5. Лексичне значення прізвищ

Усталилася думка, що прізвища не мають лексичного значення, це – звичайна позначка («це індивідуальний знак» [Кравченко 2004, 122]) для виділення окремої особи. Це так і трохи не так, бо, чуючи вперше такий антропонім, навіть підсвідомо, виділяємо твірну основу, і зразу у пам'яті з'являється реалія, названа цією лексемою. А легше це зробити, коли прізвище утворене лексико-семантичним способом, пор.: *Барило, Біда, Бочечка, Галас, Крик, Копиця, Мерва, Писанка, Пухир, Худоба* та ін., хоч неважко визначити твірне слово і з таких морфологічних дериватів: *Гуляка, Здоровега, Маляво, Мудрак, Кусайло, Лисай, Ляпандра, Маньора, Наливайко, Худаи* і т.д. Лише після неоднократного використання такого антропоніма «значення» його твірної основи губиться і онім перетворюється у звичайну словесну «позначку».

Цю особливість прізвищ часто «експлуатують» письменники та жартівники. Подамо один такий твір невідомого автора, де використані прізвища українських письменників (вони записані заголовними літерами), які призводять до «виділення» з них їхніх твірних основ.

Літературна халепя

Запріг КУЧЕР ЧАЛОГО, а в ПРИСЯЖКУ ВОРОНЬКА, посадив на ВОЗНЯКА свою СТАРИНКЕВИЧ і повіз до ГОРОДСЬКОГО ПАНЧА продавати БИЧКА.

День був не ЗИМНИЙ, а ПЕРВОМАЙСЬКИЙ, ПРИГАРНИЙ. СОБКО біг за ВОЗНЯКОМ. Поки їхав ТОРИНОю ДОРОЖКОЮ, все було гаразд – ГРОХА собі й ГРОХА. А як вибралися з ЛЕВАДИ й поїхали до ЛІСНЯКА, раптом наскочили на ДУБИНУ. ВОЗНЯК тільки ПІГУЛЬК-ПІГУЛЬК і... перекинувся ШЕРЕМЕТЬ.

– МАРТИЧ твою!.. – вилаявся КУЧЕР, а СТАРИНКЕВИЧ, як на зло:

– Ой, ЛЕ-ЛЕ, чи ти СЛПЧУК, що не побачив на ДОРОЩІ ТИЧИНУ?!

Тут він скипів:

– Ах ти ж СМОЛИЧ!

І давай її ЦЮПИТИ по ШИЯНУ, аж у неї в ГОЛОВКУ заШУМИЛО.

А СОБКО радий – бігає навкруг ВОЗНЯКА та:

– ГАН, ГАН, ГАН!

Почухав КУЧЕР ЧУПРИНУ та й каже:

– І де в біса взялася ця ПАДАЛКА!

ВОЗНЯК далі НЕХОДА.

От НАГНИБІДА!!!

(Літературна
12.06.1997)

Україна,

загальними назвами, лишаяючи поза увагою їхнє походження).

Весела говірка

Якось ішов ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ, назустріч йому МАР'ЯНІВКА. Він взяв її під ЛОКАЧІ і пішли вони на УСТИЛУГ. Сіли на КАМІНЬ-КАШИРСЬКИЙ, почали говорити про ЛЮБОМЛЬ та різні МАНЕВИЧІ...

Потім він хап її за ЦУМАНЬ та й давай робити КОЛКИ. А вона йому: «Ах ти СТАРА ВИЖІВКА!» – і ЛУЦЬК йому в РОЖИЩЕ та так, що аж РАТНАМИ задритав.

Вона подивилась-подивилась на таку ОЛИКУ та й ШАЦЬК назад до своїх ІВАНИЧІВ.

(В. Назаренко, «Волинь», 01.01.1992)

Виявлена одна мініатюра з використаною назвою *Торчин*.

Не стій під ТОРЧИНОМ...

– Ей ти, ДЕРНО! Не стій

ТОРЧИНОМ над душею!

І взагалі, відійди від ПОЛОНКИ,

Бо як візьму КАМІНЬ-КАШИРСЬКИЙ

Та дам в РОЖИЩЕ,

То в очах стане ТЕРЕМНО,

А з боків візьмуть КОЛКИ!

(В. Михалевич, «Нате», 02.03.1991)

Чи могли б придатися прізвища торчинських ромів для подібного експериментування? Звичайно, при бажанні та при наявності художнього таланту (пор., напр., такі розглянуті

Оксана Нестерчук

антропоніми: *Бортник, Головацький, Гученко, Ковальчук, Нагаловський, Стоянович та ін.*).

Розділ IV

Неофіційні найменування осіб

4.1. Види неофіційних найменувань осіб

Крім офіційних тричленних іменувань громадян України – прізвище, ім'я та ім'я по батькові – досить широко вживані також і неофіційні (у говірках для цих понять зафіксовані «терміни»: *прозвиська, менюхи, применюхи, видумки, визвиська, повуличному*, а серед молоді – *клички, клікухи, поганяла*, у літературній мові – *прізвиська*). Якщо в населеному пункті у жителів з однаковим прізвищем ще й збігаються імена та імена по батькові, то тут – хоч чи не хоч – потрібно вжити якесь уточнення, щоб ідентифікувати особу. Крім цього, однією з причин існування таких назв – це часто протиставлення *я : ти*

(він), ми : вони. Як звісно, я – хороший, добрий, чесний і т.д., а він – якийсь не такий, якийсь дивний, негарий і недобрий і т.д.

Кожною такою неофіційною особовою назвою «середовище індивідуалізує або характеризує особу» [УМ 2000, 494].

Як зазначає П. Чучка, «Українці дотепер уживають факультативні знаки, які, називаючи денотата, одночасно й характеризують його за якоюсь примітною рисою. Кількість таких прізвиськ незліченна, а склад їх постійно оновлюється. Походженням та структурою прізвиська українців неоднакові, але такі їх ознаки, як неофіційність, факультативність, індивідуалізація, умотивованість, однопоколінність, конотативність, тери-торіальна обмеженість функціонування були і є обов'язковими для них. <...> Прозорість внутрішньої форми індивідуальних прізвиськ, а головне – їх глузлива денотація, є причиною того, що нині здебільшого їх використовують поза очі. Однак у великих старожитних колективах, де одне і те ж прізвище часто повторюється, умови примушують людей удаватися до публічного використання вуличних прізвиськ» [Чучка 2002, 502–503], через що «прізвиська – найчисельніший, найрізноманітніший і наймінливіший клас антропонімів. Його ресурси – як в апелятивній, так і в онімічній лексиці» [Чучка 2000, 494].

Оскільки «вік» прізвиськ може бути від кількох днів і до десятків чи сотень років, навіть після смерті денотата його ймення ще довго вживають переважно у спогадах, тому завжди існує група менюх з утраченою мотивацією. Траплялися випадки, коли прізвисько навіть передавалося у спадок синам.

Серед такого різноманіття дослідник П. Чучка виділяє ще, як він іменує, *живі особові назви*, пор.: «Окрім хресних імен та прізвищ, українці, передусім селяни, послуговуються також

«живими» особовими назвами, які, називаючи денотата, водночас визначають і його місце стосовно інших членів відповідного роду. Найчастіше – це іменування дружини за її чоловіком (андронім), іменування сина або дочки за їх батьком або за матір'ю (хлоп'ячий та дівочий патронім), рідше – іменування чоловіка за його дружиною (гінеконім), а зрідка – навіть іменування родича за дідом, бабкою, братом, сестрою чи якимось дальшим родичем». І автор подав такі приклади: Гаврилович 'Гаврилів син', Романівна 'Романова дочка', Петриха 'дружина Петра', Олексин 'син Олекси', Новачок 'син чоловіка з прізвищем Новак', Дзьобик 'від батькового прізвиська Дзьоба' та ін. [Чучка 2002, 430].

Серед прізвиськ можна виділити декілька груп у залежності, скільки осіб вони називають та коли їх уживають:

- колективні прізвиська, що іменують жителів одного населеного пункту або однієї вулиці чи кутка села;
- родові назви, якими іменовані члени одного роду;
- сімейні найменування;
- прізвиська, вживані лише «поза очі»;
- прізвиська, які вживають «в очі» і «поза очі»;
- індивідуальні найменування;
- внутрісімейні прізвиська, тобто найменування, вживані лише серед членів однієї сім'ї і «не виносяться» на люди;
- прізвиська осіб, про існування яких денотати навіть не здогадуються.

У кожному конкретному випадку групування може й мати інший поділ.

Дослідниця Н. Шульська на Західному Поліссі зафіксувала майже 19 з половиною тисяч неофіційних індивідуальних

найменувань людей, установивши їхню мотивацію, що дало виокремити такі групи:

- вуличні найменування, похідні від антропонімів (27 % від загальної кількості);
- характеристика зовнішнього вигляду носія (22 %);
- внутрішні особливості денотатів (8 %);
- специфіка мовлення;
- рід заняття чи професія носія (7 %);
- найменування за територіальною ознакою (9%);
- прізвиська, що вказують на випадок чи незвичайну подію в житті людини (5 %) [Шульська 2011, 6–9].

Дослідники неофіційних іменувань зазначають, що саме у ромів досить широко вживані прізвиська, тому кожен чоловік має ще й своє унікальне наймення, яке він отримав після якого-небудь випадку або вчинку [<https://eparhia-birsk.ru/sueveriya/kakie-russkie-imena-tsygane-dayut-svoi-detyam.html>], однак із фіксацією прізвиськ торчинських ромів нам траплялися ті ж труднощі, що й з варіантами особових імен, – їх неохоче повідомляли і не бажали розкривати мотивів.

4.2. Колективні прізвиська ромів

Як ми уже писали вище, серед торчинських ромів існує поділ на *корінних* і *приїжджих*; корінними себе вважають ті, хто поселився ще у другій половині ХХ століття – вони вже обжилися, побудували гарні будинки, мають авто, старанно трудяться; деякі вже породичалися з українцями, дорожать думкою торчинців і на соціальній драбині відводять собі вищі щаблі, а на нижчих знаходяться недавно приїжджі, щодо яких усталилася назва *макарі*.

[Чому на їх *макарі* кажуть?] «Бо дід їхній був Макар. То вже від того діда, да-да. І по тому кажуть *макарі*»

(Р. Юзепчук). Отже, наймення *Макарі* спершу було родовим прізвиськом однієї сім'ї, дід якої мав ім'я *Макар*; пізніше це наймення набуло узагальнювального значення і перейшло в розряд апелювативів: *макарі* 'недавно приїжджі цигани, лінів, неохайні', пор. відповідь І. Ванічек на запитання, хто такі *макарі*: «Ех... Як вам сказати?.. Бідні цигани, якщо так гарно сказати... Не завжди себе гарно поводять між людьми, тому що ті цигане, які з роду мого батька, які само перші сюди прийшли, їх всі точно поважають і до них ніхто ніяких претензій ніколи не мав, а от вже ці то з ними постійно і сваряться... пустують, беешкетники, трошечки». Цікава ще така деталь: деякі представники цих двох груп ромів навіть не вітаються між собою, пор. ще: [Чи хтось з Юзепчуків одружується з макарами?] «Не, не. Хоч вони рахуються є як б'ї дальні родствєнікі» (Р. Юзепчук).

«У нас, в ромів, діляться на різні там групки, як там їхні батьки, який спосіб життя, це починаючи від тих таборів, як їхні батьки жили, який в них статус був. От в такому плані. Буліга – це в нас як би по батьковій лінії, ідуть там монголи, сєрви, от такі росподіл касти, діляться на касти. Ну переважно касти там по батьковій лінії» (Р. Юзепчук).

4.3. Родові найменування. Нам їх удалося зафіксувати небагато:

Макаренята [макарен'ата] 'декілька сімей із *макарів*, що проживають у центрі Торчина у двоповерховому будинку і ще на Черкещині (куток Торчина)';

Мурахі [мурах'і] 'усі члени родини низького росту і по одному ніколи не ходять';

Петєрики [петєрики¹] (мотивація невідома).

Інших назв нам не сказали...

4.4. Чоловічі індивідуальні прізвиська

Окремого якогось найменування не мають носії оригінальних імен, напр., на Торчин тільки два чоловіки з іменем Раджа, тому саме це ім'я й ідентифікує особу.

Інші прізвиська ромів:

Білий [бі'лій] 'рома з дещо світлішим волоссям'

Геркулес [геркул'ес] 'ніби сильний'

Евра || *Еура* [éўра || еўра]

Зуб [зуб^п]

Кавун [кав'ун] 'із круглим животом'

Кавунчик [кав'унчик] 'животатенький трошки'

Карлюк [карл'ук] 'маленького росту'

Коця [коц'а]

Манюк [ман'ук]

Метелик [ме^птэлик]

Нада, Федя, нада [нада, ф'ед'а, нада] 'носія прізвиська звати Федором, тому за ним закріпився цей вираз (не вдалося виявити, звідки він узятий)'

Парно [парно] 'зі світлішим волоссям, ніж в інших ромів'

Пінгвінчик [п'інгв'інч'ік] 'малого росту і йде перекидаючись'

Пух [пух] 'з білим волоссям, бо у нього мати українка'

Пушик [пу'шик] 'народився з пухнастим волоссям на голові'

Родімка [род'імка] 'має родимку на обличчі'

Рудік [руд'ік]

Р'ура [ру'ра]

Серий [с'ерій] 'ніби варіант імені Сергій, але частіше вживається як прізвисько'

Часник [часнік]

Чигун [чиг'ун]

Чигунчик [чигу́нчик]

Шалу́н [шалу́н] ‘малого росту чоловік, але дуже спритний’

Яблуня [йа́блун’а]

Г. Гуртовий згадує ще одне прізвисько: «*Юзепчук Микола Садійович, якого по-вуличному звать Іваном*» [Гуртовий 2014, 318].

Отже, зафіксовано лише 25 таких чоловічих номенів.

4.5. Мотиваційні групи неофіційних найменувань.

Із зафіксованих прізвиськ майже 50% незрозумілої мотивації (не вдалося виявити мотиви називання). Інші поділяємо на такі групи:

- за кольором волосся: *Білий*, *Парно* (парно́ ‘світлий, білявий’), *Пух*, *Рудік*; пор.: *Пушик* ‘народжений з пухнастим волоссям’;

- за зовнішнім виглядом: *Кавун* ‘із круглим животом’, *Кавунчик* ‘животатий’, *Родімка* ‘на лобі по центрі, як в індійських фільмах, має родиму пляму’;

- за зростом: *Пінгвінчик* ‘малого росту і йде перекидаючись’, *Карлюк* ‘малий на зріст’;

- за іншими ознаками: *Геркулес* ‘вважає себе сильним’, *Шалу́н* ‘малого росту, але дуже спритний’;

- названі, можливо, за подібністю або за якимось випадком, що трапився з носієм: *Зуб*, *Метелик*, *Рура*, *Часник*, *Чигун*, *Яблуня*;

- зовсім незрозумілої мотивації і походження: *Євра* || *Еура*, *Коця*.

4.6. Словотвір чоловічих прізвиськ

Переважають чоловічі прізвиська лексико-семантичного творення, коли апелятив переходить в онім (майже 70%): *Зуб*,

Кавун, Кавунчик, Метелик, Пінгвінчик, Пух, Пушик, Рура, Родімка, Часник, Чигун, Яблуня; в онім перейшов і прикметник *білий* (субстантив); прізвиськом стала власна назва *Геркулес*; ужито також росіїзм *шалун* та слово з ромської мови *парно* ‘світлий, білявий’.

Інші суфіксальні утворення з такими словотворчими афіксами:

-ік || **-ик**: *Пінгвінчик, Рудік, Чигунчик* (деривати *Метелик, Пушик*, вважаємо, запозичені з такою структурою, тобто у «готовій» формі);

-’ук (графічно **-юк**): *Карлюк* < *карлик* (з усіченням твірної основи).

Унаслідок співзвуччя утворено *Серий* < *Сергей*; вплив російської фонетики помітний і на онімах *Геркулес, Пінгвінчик, Родімка*; пор. цілий вираз як прізвисько *Нада, Федя, нада*.

4.7. Жіночі прізвиська, їхня мотивація і словотвір

На розмову з нами погоджувалися переважно чоловіки, які називали лише чоловічі прізвиська, тому виявлено тільки декілька жіночих:

Кукулетко [кукул’ётко]

Курочка [кúрочка] ‘маленька дівчинка’

Леда || *Лека* [лéда || лéка]

Чорна [чóрна] ‘волосся темно-чорного кольору’

Чорнушка [чорнúшка] ‘з чорним волоссям’

Серед мотивів найменувань переважають вказівки на зріст та колір волосся денотатів. Незрозумілої мотивації, як і незрозумілого словотворення, лексеми *Кукулетко* і *Леда* || *Лека*. Лексико-семантичної деривації назва *Курочка* і, можливо, *Чорнушка*; в результаті субстантивації постало найменування *Чорна*.

Не виявлено жіночих найменувань від чоловічих імен, прізвищ та прізвиськ за допомогою суфікса *-их-а*, які надзвичайно поширені серед волинян і поліщуків (П. Чучка іменує їх *живими особовими назвами*; див. підрозділ 4.1).

[Чи є у вас, що жінку *Адама* прозивають *Адамихою*?] «Не, такого немає» [Р. Юзепчук]. Не засвідчено і таких утворень від прізвищ як, напр., *Ковальчук* > *Ковальчучка* ‘1. дружина чоловіка з прізвищем *Ковальчук*’ і ‘2. дочка чоловіка з прізвищем *Ковальчук*’.

Ці скупі дані щодо жіночих прізвиськ, може, теж якимось чином свідчать про патріархальний устрій ромських сімей?

І якщо прізвиська жителів Західного Полісся належать до досить великого класу антропонімів і кількісно переважають прізвища, а іноді навіть імена з їхніми варіантами, то у торчинських ромів – це найменший клас із розглянутих антропонімів. Про це свідчать, наприклад, такі дані: серед мешканців с. Сильно Ківерцівського району Волинської області на час фіксації було:

- прізвищ (корінних і некорінних жителів) – 54;
- чоловічих імен – 77;
- жіночих імен – 68;
- чоловічих прізвиськ – 342;
- жіночих прізвиськ – 318 [Аркушин 1994, 14–48], тобто неофіційних найменувань утричі більше, ніж прізвищ та імен.

У ромів Торчина:

- прізвищ – 18;
- чоловічих імен – 66;
- жіночих імен – 56;
- чоловічих прізвиськ – 24;

- жіночих прізвиськ – 5, тобто неофіційних найменувань учетверо менше від офіційних прізвищ та імен.

Порівняння цих даних переконливо свідчить про неповноту записів саме прізвиськ ромів, особливо жінок. Причина одна: небажання ромів спілкуватися і називати «свої» неофіційні назви. І, можливо, також вплив патріархального укладу їхніх сімей.

*

*   *

І насамкінець процитуємо слова відомого торчинця Г. Гуртового: *«Держава порушує питання про інтеграцію ромів в українське суспільство. Але навряд чи це можливо. Адже вони живуть у багатьох країнах Європи, а в трудові колективи вписуються лише окремі. До жебрацтва привчаються діти змалку. І це визначає подальшу долю багатьох ромських родин»* [Г. Гуртовий 2014, 319]. На нашу думку, частина ромів все-таки інтегрувалася в торчинську громаду, насамперед це великі родини Юзепчуків і Стояновичів, а також деякі інші. А от з макарáми це ще проблематично, але не безнадійно.

Висновки

Торчинські роми поділені на дві касти: перші поселенці і пізніше прибулі, які не мають постійної роботи, тому й не залишають жебрацтва та ворожіння. За цими останніми закріпилася назва *макарі*, які і надалі ведуть відособлене життя.

Кожний представник ромів від народження отримував власне особове ім'я. До вибору таких найменувань батьки ставляться дуже відповідально, вірячи, що в імені закодоване майбутнє дитини. Іменник ромів залежить від імен тих, серед кого вони живуть, тобто у них такі самі торчинські наймення.

У чоловічому іменнику ромів 66 імен, переважають *Іван, Сергій, Артур, Олександр, Микола, Петро, Валентин* та *Володимир*, що є у православних святцях. Виявлені і такі чоловічі імена, що не характерні для православної церкви:

Едуард, Мілан, Радій, Тимур, Януш; найоригінальніші найменування – *Октай, Радж, Садій, Севуш*.

У жіночому іменнику 56 імен, найпоширеніші – *Наталія, Надія, Любов, Олена, Катерина, Людмила, Раїса, Галина, Анна / Ганна, Лідія, Тетяна*; з'явилися і новомодні – *Аліна, Анжела, Жанна, Яна*; зрідка трапляються *Зіта і Рада*.

Імена не багаті на варіанти – у середньому по 2–4 варіанти з перевагою зменшено-пестливих суфіксів. Як і в мовленні торчинців, так і в ромів досить часті росіізми: *Ванюшка, Міша, Саша, Катюша, Ксюха, Наташа, Ленка* та ін., преїняті не від росіян, а через посередництво торчинців-українців.

Серед ромів тепер прийнято на урочистостях чи гостюваннях звертатися один до одного, крім імені, ще й на ім'я по батькові. Усі родові відносини визнаються тільки по батьковій лінії.

За прізвищами торчинців не відрізнити, які з них належать українцям, а які ромам. Кількість ромських прізвищ у Торчині – 18: *Бортник, Головацький, Ковальчук, Марцинкевич, Покальчук, Стоянович, Юзенчук* та ін., що характерні і для українців, але не-торчинців (у них свої спадкові прізвища); зафіксований один незвичний антропонім *Рзаєв*.

Навіть у невеликому колективі майже кожен член, крім офіційних найменувань (прізвище, ім'я та ім'я по батькові), має неофіційну назву, особливо це стосується сільських жителів. Такі прізвиська, крім ідентифікувальної функції, ще й характеризують особу. На жаль, незнайомцям їх записати непросто, особливо жіночі найменування, тому й небагато таких фіксацій: чоловічих прізвищ – 25, жіночих – 5. Основою мотивацій стали: зовнішній вигляд та колір волосся (*Кавун, Карлюк, Пушок, Чорнушка*), подібність до якоїсь тварини

(*Курочка, Пінгвінчик*), характер (*Шалун*). Майже 50% відсотків зафіксованих неофіційних найменувань незрозумілої мотивації.

І якщо антропонімами роми майже не відрізняються від торчинців-українців (виняток – деякі власні особові імена), то зовнішнім виглядом (низький ріст, смагляві, чорноокі та чорноволосі), яскравим одягом, характером (не люблять спілкуватися з незнайомцями), не схильні до фізичної праці, особливо сільськогосподарської, – вони становлять одну відособлену специфічну общину з двома кастами – *давні поселенці і макарі*.

Література

Аркушин 1994 – Аркушин Г. Силенська гуторка: топоніміка, люди, мова. Мельбурн: Спадщина, 1994. 190 с.

Аркушин 2003 – Аркушин Г. Сказав як два зв'язав. Люблін–Луцьк, 2003. 177 с.

Аркушин 2012 – Аркушин Г. Західнополіська діалектологія: навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. «Укр. мова і літ.». Луцьк, 2012. 256 с.

Аркушин 2016 – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. Луцьк, 2016. XXIV + 648 с.

Баранніков 1931 – Баранніков О.П. Українські цигани : збірник нацменознавства. Київ, 1931. 60 с.

Бедзир 2015 – Бедзир Н.П. Цыгане в русской и украинской литературе: образы, поэтика, традиции. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Вип. 1 (33). 2015. С. 23–29.

Белей 2010 – Белей Л. Українські імена колись і тепер. Київ: Темпора, 2010. 126 с.

Вихованець 1990 – Вихованець І. Р. Таїна слова. Київ: Радянська школа, 1990. 288 с.

Вікіпедія – Вікіпедія [Електронний ресурс]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

ВІЛ – Скрипник Л.Г, Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Київ: Наукова думка, 1986. 311 с.

Глинський 1985 – Глинський І. Твоє ім'я – твій друг. Київ: Веселка, 1985. 240 с.

Горпинич 2007 – Горпинич В.О. Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвищах. Словник. Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. 385 с.

Григориченко, Логвінюк 2009 – Григориченко С.М., Логвінюк Т.М. Годьваро дроморо – Стежиною мудрості. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 64 с.

Грінченко – Грінченко Б. Словарь української мови : у чотирьох томах. Київ, 1907–1909.

Гуртовий 2014 – Гуровий Г. Торчин – передзвін віків: історико-краєзнавчий нарис / видання друге, змінене та доповнене. Луцьк: Надстир'я, 2014. 432 с.

Данілкин 2017 – Данілкин О. Українсько-циганський словник (діалект Середнього Подніпров'я). Київ, 2017. 232 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у семи томах. Київ: Наукова думка, 1982–2012.

Желєзняк 2000 – Желєзняк І. М. Імена християнські. Імена язичницькі. *Українська мова : Енциклопедія*. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 200–201.

ІМСУ – Історія міст і сіл УРСР. Волинська область. Київ, 1970. 747 с.

Карта прізвищ [Електронний ресурс]. 2019. URL. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>.

Карташева – Карташева А. Ром чи циган? Шість міфів про ромську громаду в Україні. [https://zmina.info/articles/rom_chi_cigan_shist_mifiv_pro_romsku_gromadu_v_ukrajini-2/].

Кондур 2017 – Кондур З.А. Навчання ромської мови в початковій школі : Посібник для вчителя. Київ: Видавничий дім «Сам», 2017. 48 с.

Кравченко 2004 – Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини. Київ: Факт, 2004. 198 с.

Лісова 2014 – Лісова Л.О. Антропонімія півдня Волинської області: автореф. дис. ... канд. філол. наук; спец. 10.02.01 – українська мова. Луцьк, 2014. 20 с.

Мацюк 2020 – Мацюк З. Говорити як медок варити : Словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 688 с.

Нестерчук 2014 – Нестерчук О.Г. Словотвір варіантів власних особових імен жителів Волинського Полісся: автореф. дис. ... канд. філол. н.; спец. 10.02.01 – українська мова. Луцьк, 2014. 20 с.

Нестерчук 2019 – Нестерчук М. Блакитна сарна. Львів: Каменяр, 2019. 400 с.

Огієнко – Митрополит Іларіон (Проф. д-р Іван Огієнко). Етимологічно-семантичний словник української мови. Т. I–IV. Вінніпег, 1979–1994.

Ославська 2018 – Ославська С. Як роми оселилися в Луцьку. *Волинські новини*. 30 серпня 2018 р. С. 19.

Покальчук 1956 – Покальчук В.Ф. Надсарнський говір на Волині та його фонетичні особливості. *Наукові записки Луцького педагогічного інституту*. Т. IV, вип. 2. 1956. С. 81–100.

Покальчук 1969 – Покальчук В.Ф. Спостереження над суфіксальним творенням іменників у надсарнських говірках на Волині. *Українська діалектна морфологія*. Київ: Наукова думка, 1969. С. 52–57.

Редько 1966 – Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ: Наукова думка, 1966. 216 с.

Редько 2007 – Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у двох томах. Львів, 2007.

Ромологія 2013 – *Ромологія: історія та сучасність*. Матеріали Міжнародних наукових читань. Україна, м. Ужгород, 24–26 жовтня 2013 року. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. 144 с.

СЗ – Словник зоонімів північно-західної України / Упорядник Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2016. 288 с.

СМ – Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України і суміжних земель / Упорядник Г.Л. Аркушин. Т. I–II. Луцьк: Вежа, 2007.

СП – Словник прізвищ північно-західної України та суміжних земель / Упорядник Г.Л. Аркушин. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. 556 с.

СП-1 – Словник прізвищ північно-західної України / Упорядник Г.Л. Аркушин. Т. I–III. Луцьк: Вежа, 2009.

СПІСО – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини). Чернівці: «Букрек», 2002. 424 с.

СУМ – Словник української мови: В 11-и томах. Київ: Наукова думка, 1971–1981.

УМ – Українська мова: Енциклопедія. Київ, 2000. 752 с.

УРЕС – Український радянський енциклопедичний словник: у трьох томах. Київ, 1968.

Цветков 2013 – Цветков Г. Секретный лексикон цыган-ловарей. *Ромологія: історія та сучасність*. Матеріали Міжнародних наукових читань. Україна, м. Ужгород, 24–26 жовтня 2013 року. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 61–75.

Цинкаловський 1986 – Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року). Т. I–II. Вінніпег, 1984–1986.

Чучка 2000 – Чучка П. Прізвисько. Прізвище. *Українська мова : Енциклопедія*. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 494–495.

Чучка 2002 – Чучка П. Антропонімія I – Імена. Антропонімія II – Прізвища. *Słowiańska onomastyka: encyklopedia*. Tom I. Warszawa – Kraków, 2002. S. 335–339, 429–435.

Чучка 2005 – Чучка П. Прізвища закарпатських українців : Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704 + XLVIII с.

Чучка 2011 – Чучка П. Слов'янські особові імена українців : історико-етимологічний словник. Ужгород: Ліра, 2011. 432 с.

Шульгач 2001 – Шульгач В.П. Ойконімія Волині : Етимологічний словник-довідник. Київ: «Кий», 2001. 189 с.

Шульська 2011 – Шульська Н.М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся: автореф. дис. ... канд. філол. наук; спец. 10.02.01 – українська мова. Луцьк, 2011. 20 с.

Grzenia 2002 – Grzenia J. Słownik imion. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. 362 s.

ДОДАТКИ

Додаток А *З ромської літератури*

Romano gimno «Gelem Gelem» *(латинкою)*

Gelem, gelem, lungone dromenca
Maladilem bahtale Romenca
A Romale katar tumen aven,
E tsarenca bahtale dromenca

A Romale, A Chavale!
Sine man yekh bari familiya,
Murdadas la i kali legiya
Aven manca sa lumnyake Roma,

Kai putardile e romane droma
Ake vryama, usti Rom akana,
Men ushtyasa mishto kai keresa
A Romale, A Chavale!

Phuter Devla le parne vudara
Te shai dikhav kai si me manusha
Pale ka djav lungone dromenca
Thai ka phirav bahtale Romenca

A Rromalen, A chavalen
Opre Rroma isi baht akana
Ayde manca sa lumyake Roma
O kalo muy ta e kale yakha

Kamava len sar e kale drakha
A Rromalen, A chavalen!

(Автор слів — Ярко Йованович)

Джелем, джелем...
(Гімн ромів кирилицею)

Джелем, джелем лунгоне дроменца
Маладіхем бахтале роменца.
А ромале! Катар тумен авен
Е цергенца бокгале чгавенца?

Сас ві ман барі фамілія,
Мундардяс ла е калі легія.
Саворен чгіндяс ві ромен ві ромнян
Машкар ленде ві цікне чгаворен.

Путер Девла тре кале вудара
Те шай дікгав мійра фамілія.
Палем ме джав лунгоне дроменца
Те кай пгірав бахтале роменца.

Опре рома, сі бахт аканак
Авен манца са лумаке рома.
О кало муй ай кале якга
Камава лен сар е кале дракга.

(Григориченко, Логвінюк 2009, 53)

Переклад гімну українською мовою

Їхав я, їхав довгими дорогами,
Зустрів я щасливих ромів.
Звідки ви, ромале,
З наметами щасливі у дорозі?
Ай, ромале, ай, хлопці.

Перш була і у мене
Велика родина,
Так вбили її
Чорні Легіони...

Ходімо зі мною, роми світу,
Відкрито ромські дороги!
Час прийшов ромам піднятися,
Високо ми піднінемося, якщо будемо діяти.
Ай, ромале, ай, хлопці.

Відкрий, Господь, білі двері,
Дай побачити, де є мій народ.
Буду їхати довгими дорогами,
Щоб знайти щасливих ромів.
Ай, ромале, ай, хлопці.

Піднімайтеся, роми, щастя є.
Йдіть зі мною, роми всього світу.
Темні обличчя та темні очі.
Люблю я їх, як темний виноград.
Ай, ромале, ай, хлопці.

(Кондур 2017, 10)

Як циган врятував Бога від смерті

(переклад з ромської)

Коли Ісуса Христа повели на страту, то викликали до царя цигана. Цар каже цигану:

– Якщо не зробиш п'ять цвяхів до ранку, то опинишся у в'язниці, а твоя жінка і твої діти будуть моїми рабами.

Циган злякався. Прийшов додому та й каже жінці:

– Завтра моїми цвяхами прибватимуть Бога до хреста, гріх великий на нас ляже.

Циганка засмутилася – дітей шкода, і проти Бога такий гріх робити. Цілу ніч кував циган цвяхи – зробить цвях, а він гнеться. Нарешті зробив та пішов до царя. А цар йому каже:

– Прибий Ісуса до хреста, бо ніхто не хоче братися за цю справу.

Побіг циган додому, аби розповісти про почуте від царя. Жінка піймала муху. Дала чоловіку, щоб той замість цвяха втер її в чоло Богові. Зробив таку хитрість циган, а цвях сховав у кучері. З того часу дозволив Бог цигану та циганці хитрувати і простив їм гріхи проти людей. А дітям та онукам циганським дав красу і таланти.

І сказав:

– Весь світ ваш. Де ви, там і я також.

(Григориченко, Логвінюк 2009, 53)

Інший варіант цієї казки

Юдеї замовили цигану п'ять цвяхів для розп'яття Христа. Їх мали забити в руки, ноги та груди Спаса. Але циган пожалів Ісуса і п'ятий цвях, який мав забити у груди, сховав у своєму волоссі. Євреї помітили це, схопили цигана і звинуватили в обмані. Але він став божитися, що забив усі п'ять цвяхів. У цей момент на груди Христа сіла бджола. Циган помітив це і вказав на неї зі словами: «Оно той п'ятий цвях, що я забив. Щоб я почорнів, як земля, якщо брешу». З того часу Бог прощає циганам усяку брехню, але, по слову свого побратима, всі вони стали чорними як земля.

[<https://sites.google.com/site/tvarinisimvoliukraini/bdzola>].

З розповідей торчинських ромів

*

* *

Як уже зазначали вище, спілкуватися з нами роми відмовлялися, тим паче, коли хотіли їхню розповідь записати на відео. Зауважимо, що спонтанне мовлення своїм синтаксисом надзвичайно відрізняється від письмового синтаксису, оскільки, записуючи свої думки, кожен наперед обдумує будову речень, правильно (тобто за сучасними літературними нормами) відмінює змінні слова, правильно узгоджує з ними всі залежні члени речення і використовує прямий порядок слів, – при такому обдумуванні-писанні завжди можна щось виправити, вилучити, перекреслити та підшукати найвідповіднішу лексему і т.д.

Під час усної розповіді немає часу для такого аналізу та довгого обдумування кожного окремого слова чи речення, тому і трапляються невідповідності з літературними нормами, певні неточності, неузгодження та недомовки.

Саме на основі наведених спонтанних текстів дізнаємося не тільки про життя ромів, а й можемо схарактеризувати їхнє добре володіння українською мовою та встановити відмінності їхнього усного синтаксису від літературного.

Особливості вимови передані за допомогою нині чинного правопису.

Наші співрозмовники – Юзепчук Радж Сергійович і Ванічек (у дівоцтві Юзепчук) Іванна Степанівна.

*

[Розкажіть про громадську організацію «Герне рома»]. Я являвся і являюсь на сьогоднішній день заступником голови Луцького району громадської організації «Герне рома». [Де Тетяна Михайлівна головою?] Так, вона взагалі віце-президент, голова був Григориченко, він помер. [Яка мета організації?] Дивіться, я вам скажу, я вже довгий час не займаюсь цією справою, зійшов справи цієї, того що, знаєте, багато ромів на це почали дивитися трошки з іншої сторони. Тоєсть... Моя така думка, що, мабуть, посприяла тому і рада в якійсь мірі, того що були такі випадки по Торчині, де приїжджала міліція, і вони казали, тіпа... Поприбігали рóми, і казали, от, тоєсть, робили списки, робили масові там якісь обшуки... в такому плані... визивали на опорний пункт, брали відпечатки пальців, казали: це дав ваш депутат от таку вказівку. Під таким приводом казали, ідійть там вам будуть подарунки давати... То вони до мене там прибігали, чуть там вікна не вибивали. Ну вікна не вибивали... Було таке...

Інши^м там одиниці там, коли помагали там с тими паспортами, на сьогоднішній день дуже багато таких, що вони не ідентифіковані, не мають паспортів. То помагали.

(Р. Юзепчук)

*

От дивіться, на сьогоднішній день я, по паспорті, по всьому я є Радж, о. Але Радж, як ім'я рахується, ім'я мусульманське, індійське вірніше, то, а в нас сповідання віра християнська, то... в церкві мене не могли охрестити тим ім'ям, хрещений як Олександр. У школі таксамо деякі зошити я підписував зошита Радж́а чи Олександр.

(Р. Юзепчук)

*

У нас, в ромів, діляться на різні там групки, як там їхні батьки, який спосіб життя, це починаючи від тих таборів, як їхні батьки жили, який в них статус був. От в такому плані.

Буліта – це в нас як би по батьковій лінії, ідуть там монголи, серви, от такі розподіл касти, діляться на касти. Ну переважно касти там по батьковій лінії.

[Звідки ваші батьки приїхали в Торчин?]. Мої батьки... Мама то з Забороля. Дід з бабушкою то жили в Заборолі [село біля Луцька. – О.Н.].

(Р. Юзепчук)

*

[Ви трохи знаєте ромські слова? Можете й реченнями говорити?] Так, звісно. [От розкажіть щось про свою роботу]. Самати перестінес (нерозбірливо). Текерá бóрі. А шо ми текерá? Ми керá буті стамéсо, кáмня, рáзна буті, ме кáмень обк^мєрáв, тобто конкретно обкєрáв, чхінáв, вичхінáв рáзно кáска, рáзние ізьдєлія ми керáсо андóри, ізьдєлія с тóго кáмня, скєрáсов картіни, чхуря, ну рáзно вєщі.

[А тепер по-українськи]. Ну шо я мóжу сказáти? Я працюю тут на роботі, працюю с кáмнем, роблю, рóбимо с кáмня різні рєчі: ну кáскі, нужі, мечі, ну різні рєчі, тоєсть кáмні сначáла обробляємо, такім рíжимо там різні рєчі. [Важко з каменем?] Є, є якбї. Але бувáє іменно нóва робóта якáсь, хоч вона і вáшко по-свóєму, ну і цїкáво. Мені взагалі цїкáво наскільки працювáти іс кáмнем.

(Р. Юзепчук)

*

[Як вам жити у Торчині?] Торчин взагалі як мистечко мені дуже подобається. Я тут виріс, знаю, мо^{жс}на сказати, всі сте^ашки. Мені вже на сьогоднішній день сорок один рік, для мене Торчин наскільки рідній. Дружина в мене українка, вже скільки діток у мене – четверо діток. От прожито... На рахунок життя, по-різному, в загальному як би непогано, али є того... з-за того, що роми, дуже багато на сьогоднішній час взагалі дуже вашко. Жити на сьогоднішній день рому це дуже ваи^{жс}ко. От мені, можна сказати, дуже повезло, що я с такої сім'ї, маю середню спеціальну освіту, це мені дуже повезло. Я на сьогоднішній день маю якусь роботу, о. А інші це взагалі, це даже при тому, що є такі, що вони и мають яг би освіту, и вищу освіту, и як визнають, що роми, вашко десь влаштуватись на роботу, дуже вашко.

От в нас тут є такі випадки проживання ромів... Є різні люди, але ш, як на мене, мудрі люди в більшості, вони и знають, хто чим займається. Не можна, як то кажуть, по одній людині судити всіх. От і все. І тим більше, що є яг би закон писаний для всіх. Як на мене, то просто люде, які, знаєте, вони... просто, чи вже в них вже так заложено, що вони просто так... По кольору шкіри оприділяють людину і вже з дитинства вони так дітей навчають, отак вони своїх дітей навчають до цієї ненависті, бо циган – значить все...

Я одного раз був ото на автостанції, нє, не на автостанції, а в Рівному на жеде вогзалі, и тоже на автостанції, от приїхала делегация якась, якісь автобус файний цей двох'ярусний, я для себе зрозумів, що це люде якісь, ну нормальні люде. Все ходять там делегация, я не знаю, по якихось видно справах чи музеї чи шо видвідати, чи подивитися в загальному рівенську культуру, от. И вони виходять, и там

якраз на той час в парку були оці, мабуть-то, скоріш за все з Закарпаття роми, и вони так знаєте, ну видно дійсно просто в очі кидáється, шо вони як то дикі, в другому плані, як бомжі як прирівняти шóлі, видно це. Але от вони там дитині: от подивися тіпа, які рóми, ти будиш, ну... прирівнюють такому. Прирівнюють с нисхорошої сторони, не с таким якимось люцьким, а з нелюцьким. И я для сéбе, ці акції, як я називаю, вони проходять по всій Україні. У нас переважно більшисть безграмотни, і проходять насилля, мо^жна сказати, на нарізному ривні.

Улян Юзепчук [перший поселенець з ромів у Торчині. – О.Н.] – це мій дід. Як він помер, мені було шість років. Я знаю, шо він приїхав с своїми дітьмі, тобто шість синовеї і три дочки. Як він сюди приїхав, то в самому Торчині місцевих як би жителів не було, в Торчин заселявся люди різних культур, і стали будувати цей Торчин. То дід мий так само будували цей Торчин. Хто з дітей здобув освіту і працювали хто в музичній школі. Мамка моя то закінчила технікум, була ревізором.

(Р. Юзепчук).

*

Живуть у Торчини рóми, і кáжуть ромá.

[Чи всі Юзепчуки родичі?]. Не всі. Є Юзепчук через е, є Юзипчук через и.

Є дуже багато, шо скривають, шо з ромів. З циган, щоб не було дискримінації. Скривають цей сикрет, шо вони дійсно є роми, з ромських родин. Шоб досягти чогось, из-за чого такі дискримінації.

[Чи вживають роми імена по батькові?] Так. На бесідах ризних. Будь-яка велика бéсіда и даже однолітки і їхні там старші за виком и при спилкуванні один до одного вони так и звертаються один до одного по батькові.

(Р. Юзепчук)

*

[Хто такі макарі?] *Ех... Як вам сказати?.. Бідні цигани, якщо так гарно сказати... Не завжди себе гарно поведуть між людьми, тому що ті цигане, які з роду мого батька, які само перші сюди прийшли, їх всі точно поважають і до них ніхто ніяких претензій ніколи не мав, а от вже ці то з ними постійно і сваряться, пустують бешкетники трошечки.*

(І. Ванічек)

*

[А як ви себе ідентифікуєте?] *Особисто я? Я всім я на кожному кроці кажу, що я **циганка**. Ну, я в школі вчилася, ніхто на мене не показував пальцем, не казав, що ти циганка. Мені здається, якби хтось сказав, я б сказала: да, я – **циганка**. І що? Я – **циганка**. І що ви мені зробите? Тато циган, мама українка, але я **циганка**. Хоча я не хожу в довгих спідницях і не говорю по-циганськи. Я закінчила школу, я вийшла заміж за українця, і моя дитина каже, що він **циган**. [Але ж у нього більше української крові?] Я його так вчу, щоб в нього не було пізніше психологічної травми в школі, тому що, знаєте, діти жорстокі, вже в школі бувають такі випадки, хтось на когось скаже **циган** і вже та дитина ображається, хоча не повинна ображатися. Чого це? Це нація, всі ми люди. Я його так привчила, і він з гордістю каже: **я – циган**.*

(І. Ванічек)

Наукове видання

Оксана Нестерчук

АНТРОПОНІМІЯ ТОРЧИНСЬКИХ РОМІВ

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 27.11.2020 р. Формат 60x84 1/16.

Ум. друк. арк. 7,63. Замовлення № 128. Тираж 300.

Папір офсетний. Гарнітура Times. Друк офсетний.

Видавництво «Терен». 43025, м. Луцьк, вул. Гаврилюка, 14.

Тел.: 050-2956548, 096-5880970, teren.lutsk@gmail.com

Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України

ДК №1508 від 26.09.2003 р.

Віддруковано з готових діапозитивів на ПП Іванюка В. П.

43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 65.

Свідоцтво Держкомінформу України ВЛн № 31 від 04.02.2004 р.

Нестерчук О. Г.

Н 56 Антропонімія торчинських ромів. Луцьк : видавництво «Терен», 2020. 122 с.

ISBN 978-617-7977-06-2

Досліджено прізвища, імена з їхніми варіантами та прізвиська ромів, що проживають у містечку Торчин Волинської області. Установлено, що ромська громада поділена на дві частини: ті, що оселилися ще в 60-ті роки ХХ століття і їхні нащадки, та ті, які нещодавно прибули. Перші майже повністю адаптувалися та інтегрувалися у торчинську громаду – побудували гарні будинки, мають авто, працюють у різних установах, їхні діти добре навчаються в школі і т.д., другі – переїжджають з місця на місце, шукаючи «теплішого» місця, не всі мають постійну приписку, більшість ніде не працює і т.д.

Ромські найменування описані на тлі становлення та розвитку української національної антропонімії. Їхні прізвища нічим не відрізняються від таких же онімів українців, особливості частіше виявлені через власні особові імена, оскільки ромський іменник більш вільний.

Для ономастів, соціологів, етнографів, студентів й аспірантів вишів та всіх, хто цікавиться життям національних меншин. Видання може слугувати навчальним посібником з антропонімії.

УДК 811.161.2'373.23(477.82)(=214.58)